

Uloga fiktivnih govora kod Ludovika Crijevića Tuberona

Zećiraj, Violeta

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:207160>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Violeta Zećiraj

ULOGA FIKTIVNIH GOVORA KOD LUDOVICA
CRIJEVIĆA TUBERONA

Diplomski rad

Zagreb, 2022.

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Studij hrvatskog latiniteta

ULOGA FIKTIVNIH GOVORA KOD LUDOVICA
CRIJEVIĆA TUBERONA

Diplomski rad

Kandidat: Violeta Zećiraj

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrčković

Zagreb, rujan 2022.

SAŽETAK

Radom je obuhvaćeno djelovanje dubrovačkog humanista i opata Ludovika Crijevića Tuberonu. Djelovao je u prijelazu s 15. na 16. stoljeće i posvetio je život pisanju povijesnog djela *Commentarii de temporibus suis* ili „Komentari o mojem vremenu“. Djelo je doživjelo višestruka izdanja, a inačica hrvatskog prijevoda izdana je 2001. godine, u prijevodu Vladimira Rezara. Posebnosti humanističke književnosti, kao i historiografije unutar književnosti, ogledaju se u djelima mnogih Tuberonovih suvremenika i kolega humanista. Tuberon u maniri pravog humanista provodi slobodno vrijeme izučavajući i nasljeđujući antičke pisce, primarno se oslanjajući na historiografe poput Salustija, Cezara, Livija, ali i mnogih drugih antičkih uzora. U radu su popisana i analizirana 33 fiktivna govora koja Ludovik Crijević Tuberon implementira u djelo „Komentari o mojem vremenu“. Kroz prikaz tih govora, povezuje se historiografija i retorika te se prikazuje svrha fiktivnih govora iz humanističke vizure.

Ključne riječi: Ludovik Crijević Tuberon, „Komentari o mojem vremenu“, humanizam, historiografija, fiktivni govori

SUMMARY

The work covers the activities of Dubrovnik's humanist and abbot Ludovicus Cervarius Tubero. He operated in the turn of the 15th to the 16th century and devoted his life to writing the historical work *Commentarii de temporibus suis* or "Commentaries on my time". The work has undergone multiple editions, and a version of the Croatian translation was published in 2001, translated by Vladimir Rezar. The peculiarities of humanistic literature, as well as historiography within literature, are reflected in the works of many of Tubero's contemporaries and fellow humanists. Tubero, in the manner of a true humanist, spends his free time studying and inheriting ancient writers, primarily relying on historiographers such as Sallust, Caesar, Livy and many other ancient role models. The paper lists and analyzes 33 fictional speeches that Ludovicus Cervarius Tubero implements in the work "Commentaries on my time". Through the presentation of these speeches, historiography and rhetoric are connected and the purpose of fictional speeches from the humanistic point of view is presented.

Keywords: Ludovicus Cervarius Tubero, "Commentaries on my time", humanism, historiography, fictional speeches

SADRŽAJ

UVOD	1
1. HUMANISTIČKA HISTORIOGRAFIJA	3
1.1. HRVATSKI LATINISTI HISTORIOGRAFI	4
2. BIOGRAFIJA LUDOVIKA CRIJEVIĆA TUBERONA.....	9
2.1. DJELA	10
3. <i>COMMENTARII DE TEMPORIBUS SUIS</i>	12
3.1. POVIJESNO-SADRŽAJNI KONTEKST	15
3.2. STILISTIČKI I TEMATSKI KONTEKST.....	16
4. FIKTIVNI GOVORI U HISTORIOGRAFIJI	18
5. POPIS I ANALIZA FIKTIVNIH GOVORA	20
<i>Liber primus</i>	21
<i>Liber secundus</i>	22
<i>Liber tertius</i>	24
<i>Liber quartus</i>	26
<i>Liber quintus</i>	27
<i>Liber sextus</i>	28
<i>Liber septimus</i>	31
<i>Liber octavus</i>	31
<i>Liber nonus</i>	32
<i>Liber decimus</i>	34
<i>Liber undecimus</i>	36
6. KLASIFIKACIJA GOVORA.....	39
ZAKLJUČAK.....	48
LITERATURA I IZVORI	50

UVOD

Predmet rada djelo je humanističkog historiografa dubrovačkog podneblja, Ludovika Crijevića Tuberon. U okviru humanizma koji se na području hrvatskog povijesnog prostora razvijao tijekom 15. i 16. stoljeća, književni krugovi iznjedrili su brojne humanističke pisce. Bavili su se raznim književnim rodovima, vrstama, ali i temama. Iako je to vrijeme u Hrvatskoj, ali i u Europi vrijeme snažne bojazni od osmanske opasnosti koja prodire s jugoistoka, humanistička književnost na latinskom i narodnim jezicima nikako ne treba biti promatrana samo kroz taj okvir.

Ludovik Crijević Tuberon humanistički je autor rodom iz Dubrovnika. Iako mu je djelo „Komentari o mojem vremenu“ jedino objavljeno i cjelovito djelo, ne treba ga smatrati manje značajnijim u krugu historiografa, među koje ga se svrstava prema karakteristikama žanra.

Tuberonov rođak Serafin Marija Crijević (17./18. st.), katolički svećenik i historiograf, opisao je Tuberonov život u djelu *Bibliotheca Ragusina*. Ovaj životopis svakako je polazna točka za proučavanje njegova života i djela. U novije doba život i djelo Ludovika Crijevića Tuberon najbolje je pokrila uvodna studija Vlade Rezara pri izdanju cjelovitog djela „Komentari o mojem vremenu“ 2001. godine. Na 88 stranica studije, autor je pokrio Tuberonovu biografiju, specifičnosti njegova latiniteta, stila, dvojbe oko rukopisa i pregled tiskanih izdanja. Između ostaloga, osvrnuo se i na upotrebu fiktivnih govora, koje je usporedio s djelima Tuberonovih antičkih uzora. Koliko je u ovom trenutku poznato, ne postoje monografije pisane na temu fiktivnih govora u historiografiji, iako se puno pisalo o mjestu retorike unutar historiografije unutar pregleda historiografije.

Cilj ovog rada jest popisati i analizirati fiktivne govore koje Crijević Tuberon implementira u svoje historiografsko djelo. Ugledajući se na brojne antičke autore, poglavito historiografe poput Gaja Salustija Krispa i Tita Livija, ali i mnoge druge, Crijević Tuberon u maniri humanističkog pisca slijedi njihova poimanja historiografije kao spoja govorništva, etike, filozofije i povijesnih činjenica. Cilj ovog rada je prikazati i historiografske domete humanizma, kao i specifičnosti historiografije, ali prije svega prikazati ulogu fiktivnih govora.

Fiktivni govori popisani su redom po knjigama u kojima se nalaze, a kod svakog govora označen je broj riječi koji sadrži te paginacija koja označava stranice rukopisa, a koja je navedena i u tiskanom izdanju Vladimira Rezara. Doneseni su kratki sažetci svakog govora, spomenute povijesne okolnosti i ličnosti te se svaki govor interpretirao s obzirom na moguću ulogu i svrhu unutar djela. Govori su nakon toga klasificirani s obzirom na sadržaj te su

podijeljeni u kategorije na vojne, diplomatske, političke i osobne govore. Pored toga, navest će se i dvojbenuost pojedinih kategorija i popisati točno broj govora koji pripada kojoj kategoriji.

1. HUMANISTIČKA HISTORIOGRAFIJA

U razdoblju od 14. do 17. stoljeća u europskoj sveukupnoj kulturi, književnosti i umjetnosti traje razdoblje renesanse. Usko vezan uz renesansu, kao njena edukativna i književna dimenzija, javlja se i humanizam (REZAR 2001, VII). Pojam humanizam dolazi od latinskog termina *humanus*, 3. – ljudski, odnosno od latinske imenice *homo, hominis, m.* – čovjek. Karakterizira se kao kulturni pokret koji je krenuo iz Italije u 14. stoljeću. Svoj procvat doživljava tijekom 15. stoljeća kada se postepeno širi po cijeloj Europi (HE, s. v. Humanizam). Budući da je humanizam poticao razvoj i procvat znanosti koje pripadaju u *studia humanitatis*. Unutar ovog razdoblja posebno se pažnja polagala na obrazovanje u gramatici, retorici, ali i u poeziji te povijesti (REZAR 2001, VIII). Stoga se vrlo brzo razvija i humanistička historiografija, koja teži povijest približiti pojedincu. I poezija i povijest smatrane su produženom rukom etike. Povijest puna primjera u humanizmu je stoga poprimila didaktičko-utilitarnu ulogu: „Vrijednost je historiografije u mogućnosti da primjerima o uzornu ponašanje u prošlosti pruži čovjeku temelj za snalaženje u sadašnjosti.“ (GROSS 2001, 55).

Humanistička historiografija počiva na temeljima antičke historiografije. Ciceronu se duguje definicija historiografije kao grane govorništva (Cic. *de orat.* II, 51–64). U antici su nastali i termini koje su humanisti nasljedovali, poput *historia, annales* i *commentarii*. Sva tri pojma kod humanističkih historiografa razlikuju se u načinu pisanja, opsegu pa i stilu. Primjerice, *historia* je služila kao oblik pripovijedanja o različitim događajima, više kao pripovijestima, koje često nisu bile povezane. Uz ovaj termin, antička historiografija poznaje i termine *res gestae/historiae rerum gestarum*. *Historiae rerum gestarum* odnose se na opisivanje i ispitivanje stvari i situacija (*res*) (GROSS 1996, 22) na temelju povijesnih izvora o prošlim događajima. Termin *res gestae* odnosi se na djela i situacije, ali ne nužno i na prošle događaje. *Res gestae* često se prevodi i kao „junačka djela“. *Historia rerum gestarum* stoga označava i pripovijedanje ili narativ, tj. priču o djelima, stvarima i situacijama. Pri tome se ne mora pričavati samo prošle stvari i situacije, nego i one kojima pisac prisustvuje kao svjedok. Takav primjer je i *Res gestae divi Augusti*, koje je napisao sam August, kao svjedok svog života i svojih djela. Sam pojam *historia* označava historiografiju kao znanstvenu disciplinu, ali i književnu vrstu. Osim toga, značenje pojma *historia* kao „događaja“ pripada opisu onoga što je poznato kao povijesna činjenica, kao što su važne bitke ili politička zbivanja.

Historiae u antici postaju književna vrsta, a takvo tumačenje nastavlja se i do humanizma. Kod rimskih historiografa *historiae* se pojavljuju i kao pripovijesti u kojima su

sami autori sudjelovali ili su o njima saznali od svjedoka. Uz to, *historia* se prvenstveno tumači kao „istraga“ koja je podložna subjektivnom dojmu (DITTMAN 1935, 293). S druge strane, *annales* predstavljaju oblik koji govori o prošlosti (GROSS 1996, 32), dakle nečemu što ne pripada autorovoj stvarnosti. Ipak, poslije 2. stoljeća pr. Kr. često dolazi i do spajanja ovih dvaju termina, te gdje god se govori o analima, zapravo se misli na *historiae* u obliku anala (DITTMAN 1935, 294). O terminu *commentarii*, koji je značajan za kontekst ovog rada, bit će riječi nešto kasnije.

Razvoj humanizma posljedično je stanje razvoja pismenosti i znanja novo-starih znanstvenih usmjerenja, koja jačaju izumom tiska, nakon kojeg se sve više knjiga objavljuje. I takvo stanje utjecalo je na razvoj historiografije. Mirjana Gross piše kako su za humanističko shvaćanje povijesti bila važna tri obilježja. Prije svega, radi se o drukčijoj percepciji vremena, s posebnim uočavanjem vremenskog odmaka od tadašnjosti prema srednjem vijeku i antici (GROSS 2001, 54). Međutim, koliko god vremenski daleko, humanistički pisci oživljavaju antičke vrste, a među omiljenim oblicima nalaze se dijalozi i poslanice. Kao uzor za pisanje povijesti pojedinog grada uzima se Livijevo djelo *Ab urbe condita* („Od osnutka grada“) (REZAR 2001, VIII). Sljedeće obilježje humanističke historiografije koje Gross navodi jest nedogmatski pristup filozofskoj, a i književnoj baštini antike. Antički uzori i antika općenito su shvaćani kao ideali i autoriteti, kao da su predstavljali sveti kanon, koji su svi nastojali slijediti uspoređujući sadašnjost s antičkom prošlošću. Treće obilježje humanističke historiografije je poimanje povijesnih događaja iz njih samih. Osim toga, humanisti su prihvatili antičku ideju o kružnom kretanju povijesti. Historija kao književno djelo bavi se interpretacijom historijskih djela, ali i obnovom retorike. Historiografska djela moraju biti jasna, razumljiva, skladna. Uz poučnu zadaću, historiografsko djelo mora imati i estetsku vrijednost (GROSS 2001, 54).

Renesansni historiografi odmiču se od teoloških vrijednosti tipičnih za srednji vijek, streme novom pogledu na opuse iz prethodnog doba te je po njima čovjekova uloga da bude i pokretač i pripovjedač stvarnih događaja, gdje je uzrok događaja manje bitan od objektivnog pogleda na prošlost.

1.1. HRVATSKI LATINISTI HISTORIOGRAFI

Za hrvatski humanizam ključnu ulogu odigrala je geografska blizina Italiji – kolijevci renesanse i humanizma. Od 9. stoljeća u javnim ispravama i dokumentima na području današnje

Hrvatske koristio se latinski jezik, dok je njegova tradicija posredstvom intelektualaca ili putujućih humanista krajem 14. stoljeća oživljena i nastavljena kroz prikupljanje antičkih natpisa i prepisivanje kodeksa (MARDEŠIĆ 1977, 427). Hrvatska narodna i latinistička književnost humanizma odlikovala se posebnošću uvjetne razdvojenosti hrvatskih zemalja. Tako je sjever bio uže vezan uz ugarske književne krugove, a jug uz talijanske kulturne i političke centre. Samo je Dubrovnik i njegova okolica sačuvao nezavisnost do Napoleonovih osvajanja, zbog čega su do 19. stoljeća tu gotovo neometano cvale književnost i na hrvatskom i na latinskom jeziku. Posebnost hrvatskog latinizma ujedno je i blizina turske opasnosti (MARDEŠIĆ 1977, 428).

Za humanističku književnost nije neobično da je nastajala pod utjecajem grčke i rimske tradicije. Budući da se povijest, tj. historiografija nije iskristalizirala kao zasebna znanstvena disciplina u humanizmu, historiografija je bila dio književnosti. Stoga su ponekad čak i pjesnička djela sadržavala povijesne reference iz antike ili su se pozivala na klasičnu mitologiju (PETROVICH 1978, 626). Jednako tako, pozivanje na antičku povijest i mitologiju osjeća se i u historiografskoj prozi humanizma.

Iako ne pripadaju u prvom redu historiografima, poneki humanisti svojim su se književnim tendencijama približili povijesnoj tematici. Tako je, primjerice, u šibenskom književnom krugu u 15. stoljeću djelovao Juraj Šižgorić (*Georgius Sisgoreus*). Pored objavljene zbirke elegija i lirskih pjesama, kao istaknutog pjesnika, Šižgorića se u red historiografa donekle može svrstati djelom *De situ Illyriae et civitate Sibenici* („O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku“). Djelo je to u kojem opisuje svoj rodni kraj i njegovu povijest (GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 117).

Nešto drugačija uloga u historiografiji se može pripisati Marku Maruliću (*Marcus Marulus*), koji je historiografiju zadužio prijevodom srednjovjekovne kronike na latinski jezik. Naime, riječ je o „Ljetopisu popa Dukljanina“, u latinskoj inačici *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. Marulićev prijevod kružio je među humanistima, da bi ga Ivan Lučić uvrstio 1666. godine kao dodatak u svoje historiografsko djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (PETROVICH 1978, 626).

U trogirskom književnom krugu u 15. stoljeću djelovao je Koriolan Cipiko (*Coriolanus Cepio*). Napisao je biografiju mletačkog vojskovođe i državnika Pietra Moceniga, pod čijim je zapovjedništvom sudjelovao u pomorskom pohodu protiv Turaka. Djelo objavljeno 1477. u

Veneciji pod nazivom *Pietro Mocenigo imperatoris gestorum libri III* („Tri knjige o djelima vrhovnoga zapovjednika Petra Moceniga“) zapravo je opis te bitke (PETROVICH 1978, 626).

Godine 1532. u Mlecima je tiskan govor Vinka Pribojevića (*Vincentius Priboevius*) *De origine successibusque Slavorum* („O podrijetlu i zgodama Slavena“). Taj je govor Pribojević održao u Hvaru pred svojim sugrađanima 1525. godine, a uputio ga je vlastelinu Petru Vitaljiću. Ovo povijesno djelo podijeljeno je na tri dijela: o Slavenima, o Dalmaciji i o Pribojevićevo zavičaju. Pribojević o Slavenima piše hvaleći njihov ratnički duh i nadmoć u usporedbi s ostalim narodima Europe, Azije i Afrike. Za Pribojevića se tako veže i činjenica da je među prvima koji je istaknuo ideju panslavizma, iako je ta ideja više bila kulturološka nego politička (PETROVICH 1978, 627). Hvali i Dalmaciju u drugom dijelu, opisujući zemlju, smještaj, ali i ljude. U trećem dijelu istaknuo je patriotsku naklonost Hvaru i opširno prikazao njegovu okolicu. Njegovo djelo odlikuje živopisno opisivanje ljudi i krajolika, ali i povijesni prikaz stanja, posebice onoga na otoku Hvaru i kada govori o Slavenima. Kao glavne teme uzima junaštvo, prošlost, slavu i moć Slavena, ali pri tome često ostaje nekritičan. Pri sastavljanju govora služio se grčkim piscima, poput Strabona i Apijana, a među rimskima poziva se na Plinija Starijeg i kasnije na srednjovjekovne latiniste (GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 545–547).

Jedan od najpoznatijih zagovornika protestantske reformacije s istarskog tla, Matija Vlačić Ilirik (*Matthias Flacius Illyricus*), pripada humanistima 16. stoljeća. Tijekom školovanja u Mlecima prihvatio je povijesno promatranje pojedinih problema i situacija. Upoznavši se s Lutherom u Wittenbergu, postaje sveučilišni profesor, a u tom protestantskom gradu razvija i svoju književnu djelatnost. Iz tog doba proizišlo je djelo *Catalogus testium veritatis* („Katalog svjedoka istine“), prozno djelo koje je okupljalo svjedoke koji su se u prethodnim stoljećima suprotstavljali papinstvu. Budući da se djelo temeljilo na istraživanju rukopisne građe, može se svrstati u red pravih historiografskih djela. Uz ovo djelo, pokrenuo je izdavanje puno opsežnijeg, *Ecclesiastica historia* („Povijest crkve“), u kojem je opisana crkvena povijest od 1. do 13. stoljeća. Sam je Vlačić napisao prve „centurije“ (stoljeća), na koje je djelo bilo podijeljeno (GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 681–684).

Svestrani Frane Petrić (*Franciscus Patricius*), rodom s otoka Cresa, bavio se poetikom, govorništvom, historiografijom, matematikom, medicinom, filozofijom. Pisao je na talijanskom i na latinskom jeziku. Iako je poznatiji po svojim filozofskim radovima, potrebno ga je spomenuti i na polju historiografije. Izdano na talijanskom, u Veneciji 1560. godine, djelo u slobodnom prijevodu „Deset dijaloga o povijesti“, tek je 1570. godine prevedeno na latinski i

objavljeno u Baselu pod naslovom *De legendae scribendaeque historiae ratione dialogi decem* (GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 681–684).

Antun Vrančić (*Antonius Verantius*) nastojao je napisati suvremenu povijest Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, ali samo je nekoliko dijelova realizirano. Među njima su biografije kralja Ivana Zapolje te dvojice hrvatskih velikaša na ugarskom dvoru, Jurja Utješenovića i Petra Berislavića (PETROVICH 1978, 628). Iz šibenskog kruga u 16. stoljeću valja spomenuti i Dinka Zavorovića (*Dominicus Zavoreus*), koji je napisao dva historiografska djela, jedno na talijanskom, a drugo na latinskom – *De rebus Dalmaticis libri octo* („Osam knjiga o povijesti Dalmacije“). Potonje se smatra prvom sistematičnom povijesti grada Šibenika, Dalmacije, ali i Hrvatske (PETROVICH 1978, 629).

Iz dubrovačkog kruga ističe se Ludovik Crijević Tuberon (*Ludovicus Cervarius Tubero*), čije je djelo *Commentarii de temporibus suis* („Komentari o mojem vremenu“) glavna tema ovog rada. Tuberon je u ovo djelo uvrstio pregled povijesti Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva od smrti kralja Matijaša Korvina 1490. godine do smrti pape Leona X. 1522. godine. Dio djela objavljen je 1590. godine u Firenci pod nazivom *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius* („Komentari o porijeklu, običajima i povijesti Turaka“). Cjelovito djelo prvi puta objavljeno je u Frankfurtu na Majni 1603. godine, pod naslovom *Commentariorum de rebus quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt gestae sunt libri undecim*.

Većina navedenih pisaca humanizma pripadala je književnim krugovima južne Hrvatske. Iz sjeverne Hrvatske, točnije ugarskog književnog kruga, izdvaja se Stjepan Brodarić (*Stephanus Brodericus*), sudionik Mohačke bitke 1526. godine. Njegovo djelo *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohach* („O sukobu Mađara s Turcima kod Mohača“), objavljeno 1527. godine, zapravo je povijesni izvještaj iz prve ruke (MARDEŠIĆ 1977, 436).

Pored navedenih autora i djela, koji se svrstavaju u historiografiju hrvatskog humanizma na latinskom, posebno mjesto zauzima žanr pod nazivom *antiturcica*. Turski napadi na kršćanski svijet i samu Europu te težnja hrvatskih humanista-latinista za osvješćivanjem opasnosti doveli su do javnih usmenih istupa. Osim što su držali govore, zalagali su se i za tiskanje tih govora, a sve kako bi europskim vladarima ukazali na ugrozu od Osmanlija (ČVRLJAK 2010, 295). Protuturska književnost nastala je u periodu od 1436. do 1600. godine te je za cilj imala mobilizaciju Europljana u obrani od Turaka (JOVANOVIĆ 2016, 101). Od hrvatskih latinističkih povjesničara koji su pisali *antiturcica* može se istaknuti Feliksa-Srečka

Petančića, Frana Trankvila Andreisa i Bartola Jurjevića. Petančić, hrvatski povijesni pisac rođen u drugoj polovici 15. stoljeća, napisao je djelo *Historia Turcica* („Turska povijest“) u kojem je donio pregled turske povijesti, dok u *De itineribus in Turciam libellus* („Knjižica o putovima prema Turskoj“) donosi plan napada na Turke (HE, s. v. Petančić, Feliks). Antiturske govore kojima je želio spriječiti turske prodore pisao je u 16. stoljeću i hrvatski književnik Trankvil Andreis: *Oratio contra Thurcas ad Germanos habita* („Govor protiv Turaka održan Nijemcima“) i *Oratio ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcas* („Govor Nijemcima o poduzimanju rata protiv Turaka“) (HE, s. v. Andreis, Fran Trankvil). Jurjevićevo djelo *Exhortatio contra Turcas* („Hrabrenje protiv Turaka“) zasigurno isto zaslužuje pažnju u pisanom ratu protiv Turaka (HE, s. v. Jurjević, Bartol).

2. BIOGRAFIJA LUDOVIKA CRIJEVIĆA TUBERONA

Hrvatski povjesničar Ludovik Tuberon Crijević (*Ludovicus Cervarius Tubero*) rodio se 17. listopada 1458. u Dubrovniku kao jedino dijete u patricijskoj dubrovačkoj obitelji (REZAR 2001, XII). Točan dan njegove smrti nije poznat, ali pretpostavlja se da se to dogodilo u drugom dijelu prve polovine 1527. godine i to kao posljedica kuge koja je pogodila Dubrovnik 1526. godine. Humanistički pridjevak *Tubero*, odnosno Tuberon, Ludovik Crijević uzeo je, po svemu sudeći, od rimskog povjesničara Kvinta Elija Tuberona koji je bio konzulom 11. g. pr. Kr. Pridjevak je stekao na jednoj od pariških akademija, a može se smatrati kao potvrda Crijevićeva zanimanja za historiografiju od njegovih ranih početaka. Nadimkom Tuberon, kojim se poziva na rimskog povjesničara, Crijević želi steći i naklonost muze Klio, kao zaštitnice historiografa. Unatoč crkvenom, opatskom imenu Alojzije, Tuberon je svoja djela potpisivao krsnim imenom *Ludovicus Tubero* (REZAR 2001, XI).

Prve bitne podatke o Ludoviku Crijeviću Tuberonu donosi opsežno djelo Serafina Marije Crijevića *Bibliotheca Ragusina*, sastavljeno u prvoj polovici 18. stoljeća (REZAR 2001, X). Riječ je o zbirci od 435 životopisa slavni Dubrovčana koja daje jasniju sliku o Tuberonovu životu, kao i o okolnostima u kojima je živio. Obitelj Crijević (*Zereva, Cereva, Crieva, Zreva, Cerva*) bila je poznata i ugledna patricijska obitelj. Serafin Marija Crijević svoje je djelo temeljio na arhivskoj građi te baš zbog tih razlika u zapisima postoji i više varijanti imena: *Ludovicus Cervarius Tubero, Ludovicus Cerva, Aloysius Cerva Tubero, Aloysius de Crieva, Aloysius Cervinus*. Kako je pak *Aloysius* postao *Ludovicus*, Vladimir Rezar objašnjava činjenicom da se u Dubrovniku smatralo kako je riječ o dvije različite verzije istog imena. Kako Rezar dalje navodi – iako se ime *Ludovicus* ne nalazi ni u jednom dokumentu javnog karaktera, postoji uvjerenje da mu je to bilo krsno ime koje je nosio do odlaska u samostan i preuzimanja imena *Aloysius* te da mu se i djed zvao *Aloysius* (REZAR 1999, 47–94).

Osnovnu je naobrazbu stekao u Dubrovniku, a nakon toga odlazi u Pariz gdje proučava književnost, filozofiju, matematiku i teologiju. Upravo u Parizu i stječe pridjevak Tuberon, kao pripadnik akademika. Bio je zaručen nakon povratka iz Pariza (oko 1483./1484.), međutim, nije se oženio te se 1484. godine povlači iz društvenog života, odlazi u benediktinski samostan te biva zaređen 1485. godine. Na otoku Sveti Andrija, gdje je bio smješten benediktinski samostan koji je u 13. stoljeću podigla obitelj Crijević, Ludovik je proveo 18 godina u molitvi i proučavanju književnosti, napose rimske povijesti. Od 1502. godine pa sve do smrti 1527., Tuberonovo mjesto boravišta jest samostan Sv. Jakova u Višnjici kod Dubrovnika, u kojem je

nakon smrti redovnika Donata živio sasvim sam (REZAR 2001, XIV). Jedini čvrsti dokaz o Tuberonovu izbivanju izvan Dubrovnika od 1484. do smrti nalazi se u njegovoj oporuci. U njoj spominje kao darovatelja srebrnog posuđa kaločkog nadbiskupa Grgura Frankapana (?–1523).¹ S ovim podatkom može se povezati i odluka Velikog vijeća, koje je 9. studenog 1508. Alojziju odobrilo putovanje u Kaloču. Pretpostavlja se da je u Ugarskoj boravio nešto više od godinu dana, najviše radi posjeta Grguru I. Frankapanu Cetinskom, kaločkom nadbiskupu i humanistu s početka 16. stoljeća kojemu je posvetio djelo *Commentarii de temporibus suis* („Komentari o mojem vremenu“) (REZAR 2001, XVI). Grgur Frankapan je Tuberonu i bio izvor brojnih podataka o mađarsko-turskim odnosima. Grgur ga je i nagovorio da nadopiše tri poglavlja o Dubrovniku (GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 321). Osim toga, postoje i pretpostavke da je Tuberon boravio u Budimu na dvoru kralja Matijaša Korvina, a takve pretpostavke temelje se na točnosti i samouvjerenosti kojom opisuje neke osobe i događaje s Korvinova dvora (REZAR 2001, XVI). Serafin Marija Crijević navodi da je Tuberon vjerojatno u vrijeme boravka na Svetom Andriji počeo raditi na pisanju „Komentara“ (REZAR 2001, XIV).

2.1. DJELA

Ludovik Crijević Tuberon vodio je samotan život, koji je mogao rezultirati velikom književnom produkcijom. No, do danas je ostao poznat kao dubrovački historiograf, a manje kao pjesnik. Naime, Tuberon se bavio i pjesništvom. Rezar smatra da stihove „*Num, rogo, braccatus non molle poema togatum/ Tonsus et absurda Tubero voce canit?*“ treba tumačiti u ovom prijevodu: „*Ne pjeva li, pitam Te, u hlače odjeveni Tuberon nježnu i profinjenu pjesmu, i čini li to neugodnim glasom?*“ Ovakvo tumačenje nudi Rezar, dok Serafin Marija Crijević navedene stihove Ilije Crijevića tumači kao neuspješne Tuberonove pokušaje bavljenja poezijom. Kako god bilo, Tuberonove poezije nije sačuvano mnogo, barem ništa što je autentično njegovo. U biblioteci Saibante u Veroni postojao je kodeks u kojem su se nalazile dvije Tuberonove pjesme: *In Philomellam Lani Gotii Ragusini epicedium* i *Epigramma ad Jacobum Maphaeum* (REZAR 2001, XIX).

Uz navedene pjesme, Tuberon je pisao i prigodničarsku poeziju. Tako je poznato njegovih pet epigrama u smrt Jacopa Sannazara i Giovannija Pontana. Epitaf Sannazaru Tuberon je poslao Sannazarovoj ženi dok je ovaj još bio živ (REZAR 2001, XIX–XX).

---

¹ Sin Žigmunda, osnivača ogranka cetinskih Frankapana.

Ono što je potvrđeno jest Tuberonovo jedino djelo, koje nosi predznak *commentarii*. Punim nazivom *Commentariorum de rebus quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt gestae sunt libri XI*, djelo je cjelovito tiskano 1603. godine, a 1590. tiskan je izvadak iz šeste knjige – *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis* („O podrijetlu, običajima i djelima turskim“). Izvadak iz pete knjige izdao je Miho Sorkočević 1790. godine u prerađenom obliku, pod nazivom *De origine et incremento urbis Rhacusanae* („O podrijetlu i napretku grada Dubrovnika“) (GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 322). U ovom djelu Tuberon je i oštro kritizirao crkvenu politiku, zbog čega se djelo 1734. godine našlo na *Index librorum prohibitorum* („Popis zabranjenih knjiga“) (MARDEŠIĆ 1977, 433).

3. COMMENTARII DE TEMPORIBUS SUIS

Svoje jedino historiografsko djelo Tuberon ne piše radi slave, već da se riješi dokolice, kako sam navodi: *Nam ne in patriam, quae et Graecis et Latinis literis ac si alia Christiani orbis ciuitas exulta est, in seculumue hoc, quaestui magis quam eruditioni aut eloquentiae deditum, uitium meum coniciam, simplici stylo ac inelaborata oratione, quo nos res ipse duxerunt, consulto secuti sumus. Neque enim his lucubrationibus humanam gloriam, quam electione contempsimus, quaesiui, sed ocium ac desidiam euitauit* (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 3).

Djelo nosi naziv *Commentarii de temporibus suis* ili „Komentari o mojem vremenu“. Djelo je do 18. stoljeća doživjelo nekoliko izdanja, o kojima je već pisano u prethodnim poglavljima, no navest će se ponovno kronološkim redom:

1. *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius*, Firenca, 1590. godine, izvadak iz šeste knjige, „Komentari o porijeklu, običajima i povijesti Turaka“.
2. *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis Commentariorum de rebus, quae temporibus eius in illa Europaeae parte, quam Pannonii et Turcae eoruque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim*, Frankfurt na Majni, 1603. godine, 1. izdanje cjelovitog djela.
3. *Commentaria de temporibus suis u: Syndromus rerum Turcico-Pannonicarum...* Frankfurt na Majni, 1627. godine, 2. izdanje cjelovitog djela.
4. *Commentariorum de rebus suo tempore, nimirum ab anno Christi MCCCCXC usque ad annum Christi MDXXII in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI*, u: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Beč, 1746. godine, 3. izdanje cjelovitog djela.
5. *Commentaria suorum temporum*, Dubrovnik, 1784. godine, 4. izdanje cjelovitog djela.
6. *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis de origine et incremento urbis Rhacusanae*, Dubrovnik, 1790. godine, izvadak iz pete knjige „O porijeklu i razvoju grada Dubrovnika“ (REZAR 2001, XLII–L; GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 325).

U 21. stoljeću ovo je djelo doživjelo i hrvatsko izdanje. Godine 2001. Vladimir Rezar izdao je kritičko izdanje latinskog izvornika, s hrvatskim prijevodom te opsežnom uvodnom

studijom pod nazivom „Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona“ (REZAR 2001, VII–LXXXVIII).

Slika 1. Naslovnica prvog cjelovitog izdanja iz 1603. godine.

Izvor: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12725>

Tiskana izdanja koja je djelo doživjelo kroz stoljeća do danas, temelje se na sačuvanim rukopisima. Rukopisi su nakon Tuberonove smrti ostali u samostanu Sv. Jakova. Samostan je nakon Tuberonove smrti došao u nadležnost mljetskog opata (REZAR 2001, XLII).

Kao prvi rukopis, štoviše autograf djela, spominje se onaj u posjedu Petra Beneše, koji je ugarskom historiografu Ferencu Forgáču, koji se 1570. godine zatekao u Dubrovniku pokazao kao djelo u kojem Tuberon opisuje ugarsku povijest. Prijepis tog rukopisa Beneša je poslao u Erdelj Ivanu II. Zapolji, a da bi rukopis na koncu došao do biblioteke Stjepana Báthoryja (REZAR 2001, XLI).

Drugi poznati rukopis, na kojem se temelji prvo tiskano izdanje (Firenca, 1590. godine), pronašao je Euzebijе Kaboga, opat mljetskog samostana. Rukopis je za tiskanje priredio *Franciscus Serdonatus*, rektor dubrovačke škole (REZAR 2001, XLII).

Rukopisi djela, uključujući i dijelove koji oštro kritiziraju Crkvu, sačuvani su zahvaljujući Tuberonovim prijateljima. Rukopisi su tako doputovali i u ostala mjesta, u kojima su zatim tiskana navedena izdanja. Unatoč prijepisima, rukopisa na tlu Hrvatske nije bilo dovoljno i teško se do njih dolazilo.

Rukopis djela pohranjen u Veneciji analizom je utvrđen kao autograf. Radi se o tzv. rukopisu iz Marciane, biblioteke u kojoj se rukopis čuva od 16. stoljeća. Pohranjen je u biblioteci pod signaturom 3620, *Classe X, Manuscripti Latini Classici 155* (REZAR 2001, LIII). Radi se o čistopisu ranije verzije, vjerojatno radne verzije teksta. Ovaj rukopis sadrži i navedeno uvodno posvetno pismo nadbiskupu Grguru Frankapanu, koje tiskana izdanja ne sadrže (REZAR 2001, LIV).

Što se tiče odabira naslova *commentarii*, ovaj pojam kao oznaka historiografske vrste datira iz doba antike. Komentari, kao kratke zabilješke i zapisi, predstavljali su formu stilski manje dotjeranih djela, zapisa o suvremenim zbivanjima. U tiskanim izdanjima navedenima u ovom poglavlju može se primijetiti i razlika u navođenju gramatičkog roda. Tako se u izdanjima iz 1627. i 1784. godine pojavljuje oblik *commentarium, -ii*, u srednjem rodu. Razliku u odnosu na *commentarius, -ii*, u muškom rodu, nudi „A Latin Dictionary“ autora Lewisa i Shorta (1958), prema kojemu se značenje imenice u srednjem rodu odnosi na „kratki komentar“, „bilješku“. S druge strane, u muškom rodu imenica označava cjelovitu knjigu, koja predstavlja nacrt, tzv. „sketch-book“ ili knjigu komentara i bilješki. Upotreba jednog ili drugog roda u naslovu tiskanih izdanja, može se pretpostaviti svodila se na poimanje dovršenosti i snage Tuberonova djela od izdavača i priređivača tiskanog djela. K tome se pridodaje i upotreba deminutiva *commentariolus, -ii, m.* u naslovu izdanja iz 1790. godine. Budući da se nije radilo o cjelovitom djelu, nego o izvatku iz pete knjige, koja govori o povijesti Dubrovnika, upotreba deminutiva čini se kao logičan odabir.

Komentari kao cjelovite knjige, a ne tek kratke bilješke ili komentari potencijalno napisani na margine, u antici su se razlikovali od pojma *historiae* i *annales*, što je predstavljalo dotjeranija i opsežnija djela. „Komentare su u antici sastavljali poznati političari, pa je tako i Ciceron jedan od onih koji je napisao vlastite Komentare, očekujući da će se naći onaj tko bi ih

uredio i razvio u razrađeniji spis“ (REZAR 2001, XX). U takvom antičkom kontekstu i poimanju, *commentarii* bi se mogli nazivati i „natuknice“ ili „smjernice“ za pisanje.

No, *commentarii* nisu uvijek bili to kako ih je primjerice Ciceron tumačio. Neosporno je da su *Comentarii de bello Gallico* i *Comentarii de bello civili* Gaja Julija Cezara sve, samo ne skice, natuknice ili nacrti događaja. Ludovik Tuberon Crijević neupitno je bio upoznat s klasicima rimske historiografije, Cezarom, Tacitom, Salustijem i Livijem, što se jasno vidi, ne samo čitajući latinski tekst, nego i iz samog naslova koji je preuzet od Cezara i njegovih „Komentara“. Dok u antici pojam *commentarii* označava kratke opise ili zabilješke o suvremenim zbivanjima, Tuberonovi „Komentari“ iz razdoblja humanizma u periodu od 1490. do 1522. godine nešto su opširniji te su zanimljivo i informativno književno ostvarenje, koje donosi opsežan pregled povijesti onoga vremena. Poimanje „komentara“ u humanizmu nije se više vezalo uz antička poimanja komentara kao kraćih zabilješki na suvremene događaje, nego su humanistički komentari već poistovječeni s puno opsežnijim i obećavajućim pojmom *historiae*. Ovakvom humanističkom poimanju „komentara“ svjedoče Tuberonovi suvremenici povjesničari, koji su svoja opsežnija povijesna djela naslovili upravo *commentarii* (primjerice, *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt* Eneje Silvija Piccolominija). No, Tuberon nije toliko imao na umu to novije shvaćanje termina „komentari“, koliko se tim nazivom, slično kao Cezar, pokušao ograditi od mogućnosti kritika na stilsku nedotjeranost ili činjenično stanje, koji bi na višoj razini odgovarali pojmu *historiae* (REZAR 2001, XX). O Tuberonovoj namjeri da njegovi „Komentari“ zaista budu poticaj i zabilješke koje će poslužiti drugima, svjedoči i prva rečenica ovog djela:

Felicio ribus ingeniis ad exequendam historiam materiam subiecturus, scribendique facultatem praebiturus...

„U namjeri da pred mudrije glave izložim građu za izučavanje povijesti, te da im pružim mogućnost da to i zapišu...“ (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 3)

U toj namjeri Tuberon je krenuo s pisanjem djela, no koristeći mnoge antičke autore kao uzor, na kraju je djelo postalo pravo, dotjerano i stilistički i sadržajno, povijesno djelo.

3.1. POVIJESNO-SADRŽAJNI KONTEKST

Tuberon „Komentare“ posvećuje prijatelju Grguru Frankapanu, kaločkom nadbiskupu, pišući djelo iz poštovanja prema njemu, ali i u namjeri da nešto ostavi mlađoj generaciji. Danas je poznato pismo posvete kojim je Tuberon započeo svoje djelo, ali ni u jednom poznatom

izdanju ono nije bilo uvršteno. U svojem je djelu Tuberon dotaknuo događaje koji su se odigrali u razdoblju od 1490. do 1522. godine na širem području današnje Hrvatske. Upravo 1522. godine umire i nadbiskup Grgur Frankapan, što je možda razlog da je Tuberon prije reda završio svoje djelo, ne bi li ono došlo u ruke njegova mecene. Ipak, nije poznato je li Grgur Frankapan ikada rukopis i pročitao (REZAR 2001, XLI). Boraveći u Ugarskoj na budimskom dvoru te u Kaloči kod Grgura Frankapana, Crijević je dobio inspiraciju za pisanje djela, ali je stekao i mnoštvo saznanja i informacija koje su mu pomogle pri pisanju. Kada je 1490. godine umro ugarski kralj Matijaš Korvin, uslijedila je borba za prijestolje. Tuberon u prve četiri knjige opisuje događaje koji su slijedili poslije njegove smrti te borbe za krunu svetog Stjepana između češkog kralja Vladislava Jagelovića,² njegovog brata, poljskog kraljevića Alberta,³ Korvinova nezakonita sina Ivaniša⁴ i njemačkog kralja Maksimilijana.⁵ U petoj knjizi Tuberon opisuje dubrovačku povijest te turska nastojanja na hrvatskim područjima. Tako Tuberon radi digresiju u pripovijedanju o suvremenim događajima, referirajući se na dalju prošlost. Peta knjiga poslužila je Mihi Sorkočeviću da 1790. izda spomenuto izdanje „Komentari o porijeklu i razvoju Dubrovnika“. Jednako tako, šesta knjiga koja opisuje povijest i običaje Osmanlija prvi je izvadak iz knjige ikada izdan, 1590. u Firenci. Sedma i osma knjiga opisuju turska osvajanja u jugoistočnoj Europi te donose i opise međusobnih borbi gradova današnje Italije. Deveta, deseta i jedanaesta knjiga prate daljnja događanja u Osmanskom Carstvu, pad Beograda, ali i seljačku bunu u Ugarskoj. Jedanaesta knjiga završava smrću pape Leona X. i izborom pape Hadrijana VI. (HE, s. v. Hadrijan VI.).

3.2. STILISTIČKI I TEMATSKI KONTEKST

Tuberona su njegovi proučavatelji nazivali „dubrovačkim Salustijem“ jer su očite podudarnosti u djelima dvaju autora. Brojne digresije, citati, miješanje proze i poezije, retorička pitanja, preuzete sintagme i fraze kao i uvođenje fiktivnih govora te sam Tuberonov uvod, u kojem navješćuje tematiku djela, upućuju na to da mu je uzor bio Salustije (REZAR 2001, LXI–LXII). Uz Salustija, Tuberon naglasak stavlja na izraz i djela Cezara, Livija, Tacita, Kurcija i Plinija Mlađeg. Međutim, u djelu se izravno poziva i na druge antičke autore, poput Platona i Homera, a neosporno je kako se njegov izraz može promatrati i u usporedbi s djelima Kornelija Nepota, Gaja Svetonija Trankvila, Cicerona i mnogih drugih (REZAR 2001, LXII–LXXIV).

---

² Vladislav II. Jagelović (1456–1516), unuk osnivača dinastije s kojim ga se ne treba pomiješati.

³ Ivan I. Albert (1459–1501).

⁴ Pokopan je u pavlinskoj crkvi u Lepoglavi.

⁵ Maksimilijan I. Habsburški (1459–1519).

Pozivajući se na Ciceronovo shvaćanje *historia plena exemplorum* (Cic. *div.*, XXIV, 50), Tuberon ističe poučnu stranu povijesnih zbivanja. Pri tome povezuje i mitove i legende sa suvremenim pričama o kojima piše (REZAR 2001, XXII). Tuberon se na antičku povijest, a i izvore i pisce toliko vjerno oslanja, da čak i cijele rečenice ili dijelove antičkih djela uklapa u svoje djelo. Međutim, Tuberon to ne radi samo kao sljedbu antičkih uzora, nego njihove navode uklapa i kao izvore. Tako se njegovo djelo posebno tematski oslanja na antičke izvore kada je riječ o bitkama, vojnim kretanjima, a podudarnosti se osjećaju i na razini fiktivnih govora koji se nalaze i kod antičkih historiografa (REZAR 2001, LXIII).

Tuberon se u maniri pravog humanista služi humanističkim toposima. *Topos* predstavlja sredstvo dokazivanja i izvor argumenata u govorništvu (*HE*, s. v. *Topos*). U posvetnom pismu Grguru Frankapanu, Tuberon indirektno govori o sebi i svom djelu skromno, ispričava se za svoj stil pisanja, a spominje i kako mu je namjera drugima pružiti građu za izučavanje povijesti. Svjestan je toga da će biti i „prosta“ pričanja o njemu, ali želi da ga upamte po ljubavi prema nadbiskupu Grguru (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 2). Kao i ostalim historiografima humanizma i Tuberonu je najvažnija teza sukob kršćanstva i islama. Prevladava ton pun gorčine i nepovjerenja jer Turci koriste kršćansku neslogu za ispunjavanje vlastitih ciljeva. Pa ipak, Tuberon po uzoru na Tacita i Cezara zadržava i objektivnost nabrajajući vrline turskog naroda (REZAR 2001, XXIX–XXX). Nije to dakako samo odraz njegove povijesne objektivnosti, nego i nekonformističkih pogleda na svijet i religijske tolerancije. U djelu se osvrće i na politiku visokog klera i papa, zbog čega je djelo i dospjelo na popis zabranjenih knjiga. Može se zaključiti da je u djelu konstantno prisutno pripovijedanje političkih i ratnih zbivanja, ali Tuberon ne izostavlja i drugu građu, poput etnografske, kulturno-povijesne, geografske i druge. Vrlo zanimljivo opisuje i određene narode, a kroz djelo se osjeća i slavensko i hrvatsko rodoljublje (GORTAN I VRATOVIĆ 1969, 323). Tuberon današnje etnonime i toponime naziva antičkim imenima. Ugri su tako nazivani *Pannonii* i *Scythae*, Čehe naziva *Boemi*, Francuze *Franci* i *Galli*, a stanovništvo današnje Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne naziva skupnim terminom *Illyrici*. Sam naziv za Hrvate krit će se iza etnonima *Choruati* ili *Liburni* i *Iapodes* (REZAR, 2001, XXIII).

4. FIKTIVNI GOVORI U HISTORIOGRAFIJI

Jedna od svrha pisanja povijesti u antici bila je njena praktična korisnost. Pored toga, važno je podsjetiti da ni u antici, kao ni u humanizmu, historiografija nije smatrana znanstvenom disciplinom, nego dijelom književnosti. U historiografiju je uvršteno govorništvo, pa tako i etika i filozofija. Retoriku je u historiografiju uveo Lucije Celijski Antipater,⁶ a filozofsku osnovu Sempronije Azelion,⁷ koji je kritizirao analističku metodu zapisivanja isključivo djela i bitaka, izostavljajući uzroke i razloge (DITTMAN 1935, 293).

Ciceron u djelu *Brutus* („Brut“) spominje historiografiju kao intelektualni proizvod vladajućeg dijela društva. I u povijesti i u govorništvu autori iznose svoje interpretacije prošlosti i sadašnjosti, iznoseći politička i etička pitanja (CONTE 1999, 68). Ciceron je tako često spajao govorništvo, filozofiju, etiku, povijest i politiku. Njegovi govori su stvarni govori, koji su i zapisani. Za razliku od Cicerona, koji se aktivno bavio politikom, i zastupao te tužio mnoge osobe u Rimskoj Republici, u antičkoj književnosti pojavljuje se i forma fiktivnih govora. Naime, radi se o umetnutim, izmišljenim govorima, koji djeluju kao digresije ili zasebne tematske cjeline unutar neke druge forme. Kao vrli primjer ovakve povezanosti govorništva i historiografije, nužno je spomenuti Tuberonov uzor Gaja Salustija Krispa. Salustije je historiografiju smatrao usko vezanom uz političku praksu, a njen doprinos ogleda se u pripremi osobe za političku karijeru (CONTE 1999, 235).

U djelu *De coniuratione Catilinae* („O Katilininoj uroti“) Salustije nakon moralnog uvoda i opisa Katilinina karaktera, uvodi govor, u kojem sam Katilina objašnjava vlastite razloge urote (CONTE 1999, 236). U fragmentarno sačuvanom djelu *Historiae* nalaze se četiri govora. Uz govore donosi i pisma, kao što je Mitridatovo (CONTE 1999, 241). Na temelju govora koji Salustije uvodi može se zaključiti da je njegova tendencija bila da na puno intimniji i neposredniji način prenese perspektivu imenovanih govornika, ali i vjerodostojnije argumentira njihovu poziciju. Govor kao monolog pruža uvid i u psihološku karakterizaciju lika, njegovu dikciju i osobine.

Drugi neosporni Tuberonov uzor u fiktivnim govorima bio je i Tit Livije. Uloga govora koje donosi u historiografskom djelu *Ab urbe condita* („Od osnutka grada“) jest iskazati

---

⁶ Lucije Celijski Antipater, 2. st. pr. Kr., rimski je analist i osnivač pisanja povijesne monografije u Rimu. Učitelj je Lucija Krasa i Gaja Grakha. Napisao povijest drugog punskog rata u 7 knjiga. U njima rado upotrebljava govore. (*HEMU*, s. v. Celijski Antipater).

⁷ Sempronije Azelion, 2./1. st. pr. Kr., napisao je *Historiae* („Povijest“) u 14 knjiga. Opisao je povijest svog vremena do 91. g. pr. Kr. (*LAA* 1996, s. v. SEMPRONIJE, Azelion).

mišljenje mase ili grupe ljudi. Ujedno, govori imaju svrhu i ocrtavanja osobnosti, pogotovo onih vatrenih i žustrih govornika (CONTE 1999, 373). Livije je bio Salustijev oponent, a tako pristalica Cicerona, no i Salustije i Livije unosili su fiktivne govore s istom svrhom – što vjernije okarakterizirati govornika i doprinijeti izvještajnoj preciznosti, makar ona bila i umjetno stvorena.

Tako se Tuberon implementacijom fiktivnih govora ugledao na Salustija, a korištenjem vojne terminologije na Cezara ili Livija (REZAR 2001, LXI). Tuberonova „slijepa“ sljedba antičkih uzora vidljiva je kroz cijelo djelo, gdje bi Tuberon pribjegavao i doslovnom preuzimanju antičkih gnoma. U drugim slučajevima, gnome antičkih uzora parafrazirao bi, ali ih smještao u sličan kontekst (REZAR, 2001, LXV–LXVI). Nije rijetkost da su i fiktivni govori koje Tuberon inkorporira zapravo preslike govora koje je našao kod svojih historiografskih prethodnika. Tuberonu su fiktivni govori služili kako bi se što bolje dočarala radnja i stekla legitimnost prepričanih događaja. Osim antičkih uzora, Tuberonu su zasigurno uzori bili i hrvatski latinisti-humanisti koji su održali brojne protuosmanske govore. Takve su govore producirali Šimun Kožičić Benja, Jakov Banićević, Franjo Frankapan, Antun Vrančić itd. (ČVRLJAK 2010, 295–296). Njihovi govori bili su usmeni i javni, a naposljetku tiskani, te su bez rezerve ukazivali na opasnost od Turaka, dok Tuberon svojim samo napisanim i fiktivnim govorima mjestimice ističe i vrline Turaka, a ne samo opasnosti koje od njih prijete.

5. POPIS I ANALIZA FIKTIVNIH GOVORA

Osim u petoj knjizi u kojoj nema nijednog govora, Tuberon u svim ostalim knjigama uvođenjem fiktivnih govora odlučuje prekinuti pravocrtnost, pa i monotonost historiografskog opisivanja. Iako se na prvi pogled može činiti kako Tuberon ubacuje govore nasumično samo kako bi oživio radnju, oni su pomno organizirani i oblikuju Tuberonov stil (REZAR 2001, LXIII). Crijević govovima oživljava radnju te koristeći se stvarnim akterima pridodaje vjerodostojnosti naracije. Uz to, stavljajući sebe unutar opisanih događaja, govovima često donosi i psihološku karakterizaciju sudionika te na taj način, kao i njegovi antički prethodnici Livije ili Salustije, iz prvog lica, štoviše riječima njih samih, približava važne ličnosti. Osim toga, često su fiktivni govori prilika Tuberonu i da izrazi vlastito stajalište o određenoj problematici, a nerijetko i oštre osude i kritike.

Kako se kod Tuberona radi o onom antičkom poimanju historiografije kao spoja govorništa, etike, etnografskih i drugih činjenica, tako je i posvetno pismo Grguru Frankapanu naslutilo da će djelo imati izraženu govorničku dimenziju. U tom se pismu, koje dugo nije bilo tiskano uz izdanja Tuberonova djela, navode humanistički topoi, kao što je spomen antičkih uzora, ostavljanje djela za naredna pokoljenja, ostavljanje građe za izučavanje povijesti. Crijević u uvodu najavljuje temu, ali se i ograđuje „u namjeri da pred mudrije glave“ izloži činjenice, po kojima će onda ti „mudriji“ opisati ono što njemu možda ne pođe za rukom. Topoi koje Crijević koristi u uvodu prve knjige djela odnose se na ukazivanje ishoda uslijed ponavljanja pogrešaka iz povijesti te na poziv za slogom, bez koje će mnogi narodi i države propasti.

U jedanaest knjiga „Komentara o mojem vremenu“, nalazi se ukupno trideset i tri govora. Ponekad se ne radi o cjelovitim govovima, kao govorničkoj vrsti, nego o umetanju upravnog govora, kao navoda u obliku nekoliko rečenica, replika na nečije govore i slično. Takvi navodi smješteni su pod veće govore, kao njihovi sastavni dijelovi, naravno, tada kada su sadržajno bili povezani.

Liber primus

Oratio I.

Alienigenam, inquit, dominum...in uestrum ciuem conferre dubitabitis. (12–15),⁸ 844 riječi

Potomak znamenite ugarske velikaške obitelji Stjepan Báthory (*HE*, s. v. Báthory), erdeljski knez i poljski kralj (1533–1586) drži govor Ugrima, kako bi ih nagovorio da vlast prepuste njegovom nećaku Jurju, a sve s namjerom da vlast ne preuzme netko od stranaca, što bi pružilo mogućnost da zapravo sam Stjepan vlada u tajnosti skriven iza bratova sina. Govori žustro i strastveno protiv stranaca, proziva neprijatelje, neustrašiv je u svojim namjerama, a sve kako bi dokazao koliko bi neprilično bilo da na prijestolje zasjedne netko tko govori drugi jezik i ima drugačije običaje. Može se reći kako je ovaj govor zapravo psihološka karakterizacija Stjepana Báthoryja te je uvod u društveno-politička zbivanja u Ugarskom Kraljevstvu. Prije samog navoda govora Tuberon najavljuje, gotovo sugerirajući, kako je Stjepanov način govora neuglađen, gotovo kao skitski. Također, najavljuje Stjepanov neobuzdan temperament te trenutni bijes zbog bojazni da će prijestolje pripasti strancu. Ovaj govor podsjeća na Salustijevo uvođenje Katilinog govora u *De coniuratione Catilinae* (*Sal. Cat. XX*), u kojem se i Katilina pokazao kao gorljiv i neobuzdan u svojem govorničkom istupu.

Kao druga vrijednost ovog govora, kakvih će slučajeva biti često u fiktivnim govorima ovog djela, iščitava se Tuberonovo političko, gotovo i moralno stajalište, po kojem sugerira netrpeljivost prema stranim vladarima na prijestoljima i općenito međunarodne borbe za prijestolja. Za njega bi vlast trebala biti u rukama domaćih vladara. Ovaj stav ističe se i u ostalim govorima, pogotovo kada se spominju intradinastijske i interdinastijske borbe.

Oratio II.

Posteaquam ad Vuladislauum... ac societate iunctum habebitis. (16–18), 809 riječi

Drugi govor od 809 riječi nastavak je priče o zbivanjima na dvoru te donosi Tuberonovo zapažanje o mentalitetu Čeha, a sve kroz govor koji drži vođa češkog izaslanstva obraćajući se ugarskim velikašima. Spominje Vladislava kao dostojnog nasljednika kad se uzmu u obzir njegovi preci, a zatim navodi vrline koje ga krasi kao aspiranta za prijestolje. Opisuje običaje kršćana navodeći da izbor kralja vrši senat u slučaju kad kralj umre bez djece iz zakonita braka.

---

⁸ Brojke u ovom i svim narednim govorima označavaju stranice iz rukopisa. Tiskano izdanje Vlade Rezara iz 2001. godine radi lakšeg čitanja i snalaženja u izvorniku, zadržalo je brojeve stranica rukopisa.

Tako su kraljevsku vlast potraživali češki kralj Vladislav, sin cara Fridrika – Maksimilijan, Vladislavov mlađi brat Albert i Ivaniš Korvin, sin Matijaša Korvina. Smatrao je kako je jedino pravedno izabrati idućeg kralja glasovanjem senata, te je zagovor da to bude češki kralj urodio plodom zbog želje za proširenjem vlasti i savezništva.

Kroz ovakve govore Tuberon indirektno izražava i svoje mišljenje o pojedinim narodima, ali i filozofska razmatranja o vrlinama koje trebaju krasiti vladare.

Liber secundus

Oratio III.

Quod tibi, Vuladislave... contagio reddes conseruatum. (36–39), 845 riječi

Tuberon navodi kako je zapisao govor varadinskog biskupa Ivana Filipeca (1431–1509) održanog pred novoizabranim češkim kraljem Vladislavom, čime pokušava potvrditi autentičnost govora. Biskup pozdravlja izbor Vladislava za ugarskog kralja, te mu daje dodatne upute, upozorava na bestijalnu narav Ugra te ih autor kroz govor zapravo opisuje i donosi njihovu karakterizaciju, navodeći kako mogu biti poslušni, iako su prirodno surovi. Nadalje, biskup Filipec savjetuje Vladislavu da ne stupa u brak s kraljicom Beatricom jer je neplodna te ga želi uhvatiti u zamku. Kralj zahvaljuje na savjetima, ali žali za njegovim napuštanjem biskupskog položaja. Ivan na to odgovara da će se ipak povući jer želi živjeti skromnije. Tuberon ovim govorom ponovno pokazuje upućenost u zbivanja, te živopisno opisuje radnju. Međutim, govor je kao cjelina komponiran kao niz dijaloga, odnosno replika, što će se vidjeti u nastavku manjih govora/navoda.

Oratio III. a

Si religionem habitu...hoc statue amicitiae esse tribuendum. (39–40), 336 riječi

Na govor biskupa Ivana, koji savjetuje Vladislava da ne ženi Beatricu, nadovezuje se odgovor kralja Vladislava. Kralj iznosi tugu zbog biskupova odlaska. Vladislav shvaća Ivanovu želju za mirnijim načinom života, daleko od ulizivanja i grešnog načina života domaćih ljudi. Vladislav ne zagovara materijalno siromaštvo jer je bogatstvo polje koje se otvara vježbanju strpljivosti, suzdržljivosti, marljivosti i darežljivosti. Kralj Vladislav iskazuje najveće žaljenje za Ivanom, koji će mu svojim odlaskom veseli čin dolaska na prijestolje učiniti tužnim. Kralj je svjestan i opasnosti koje mu mogu predstavljati ugrozu za život, te navodi kako će se više osjećati gostom nego kraljem. Svoj odgovor završava željom da biskup Ivan ostane u

kraljevstvu i da se ne odriče crkvenog dostojanstva i ne ode u gotovo isposnički način života (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 39–40).

Ovim odgovorom kralja Vladislava Tuberon kroz drugu osobu iznosi mišljenje i o vladavini Matijaša Korvina kao tiranina te se dotiče moralnosti bogatstva i pustinjačkog načina života. Govori poput ovoga doprinose manjoj vjerojatnosti da bi se nepopularno mišljenje o nekoj osobi ili događaju moglo kritizirati jer se riječi dostojanstvenika, kao što je novi kralj, ne dovode u pitanje. Kraljev odgovor ujedno je i vješto sastavljen *persuasio*, zbog čega ovaj govor djeluje kao sudski ili politički. Stoga Tuberon, razlamajući veći govor na više manjih govora, koji u cjelini čine dijalog, ostvaruje dojam rasprave, gdje postoje replike i uvjeravanje sugovornika. O tome svjedoči i Ivanov navod *orationi tuae tantum respondebo* („odgovorit ću samo na tvoj govor“), koji se nalazi u odgovoru III b. Kralj Vladislav pruža *argumentatio*, a biskup Ivan odgovara iznoseći *antiargumentatio* i ujedno i zaključak, pobjeđujući u raspravi.

Oratio III. b

Nihil est, Vuladislauē... dignitas esse inuisa. (40–42), 514 riječi

Biskup Ivan uzvraća kralju Vladislavu replikom. Biskup navodi da je njegova ljubav prema kralju neupitna, ali da ju ne treba više dokazivati riječima jer je djelima dokazana. Osim toga, kao protuargumente iznosi viđenje da siromaštvo najviše doprinosi vrlini, a to će najlakše postići napuštanjem biskupskog mjesta i udaljavanjem od javnih službi (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 35–36).

Biskupov odgovor jedan je od dijelova ukupnog Tuberonova djela u kojima se može iščitavati kritika Crkve, odnosno crkvene rasipnosti, svjetovnosti i svega onoga što je u narednom razdoblju dovelo do pojave i potrebe za reformacijom Katoličke Crkve.

Oratio III. c

Non latet nos... sperandi sunt. (42–43), 78 riječi

Jedan od ugarskih velikaša odluči iskušati kralja i vidjeti kako razmišlja o kraljici Beatrici. Velikaš o njoj govori kao o koristoljubivoj ženi kojoj nije stalo ni do kralja ni do države, nego do bračne naslade. Velikaš savjetuje kralja Vladislava da se radije brine o potomstvu koje će ga naslijediti.

Oratio III. d

Quare quoquo modo uobis...boni exegisse fertur. (43–44), 45 riječi

Kralj odgovara da nije želio brak s Beatricom i da ju neće uzeti za ženu zbog miraza. Kralj njenu pohlepnost i kritizira, jer je u ime općeg dobra od seljaka iskamčila novac. Ovom replikom Tuberon kroz usta kraljevog autoriteta kritizira kraljevsku vlast, odnosno moćnike koji uzimaju od manjih i siromašnijih kako bi svoje potrebe zadovoljili. Nerijetko Crijević uvodi u fiktivnim govorima i etička pitanja, koja se pak tiču i društvenog stanja vremena u kojem živi.

Oratio IV.

Nisi animi tui magnitudo...Hungarorum bona opera es usurus. (49–51), 776 riječi

Češki kralj Vladislav šalje biskupa Ivana, koji još nije napustio svoju poziciju, na razgovore bratu Albertu da bi ga nagovorio na sklapanje mira. Biskup Ivan govori Albertu kako neprijateljstvo nije potrebno te da je nečasno da braća ratuju. Traži od njega da ne započinje nečasne i bezbožne bitke te da uvidi da su pravi neprijatelji Turci. Značaj ovog govora je i u pozivanju na antičku mitologiju. Konkretno, biskup Ivan Albertu spominje Nisovu kći Skilu, koja je zbog ljubavi izdala domovinu. Pored toga, biskup Ivan ističe Albertu da je za taj mit sigurno čuo dok je čitao pjesnike koje mu je učitelj književnosti dao na izobrazbu i čitanje. Ovim postupkom Tuberon ukazuje na svoju nenametljivu vještinu pozivanja na humanističke autoritete – antičke pisce kao učitelje, a mitove kao primjere za sadašnjost.

Liber tertius

Oratio V.

Vereor, uiri Alemani...gloria parabitur quam maxima. (55–57), 461 riječ

Maksimilijan I. (*HE*, s. v. Maksimilijan I. Habsburški), njemački kralj i rimsko-njemački car (1459–1519), sin cara Fridrika, obraća se vojnicima tijekom priprema za povrat Austrije. Govor služi kao motivacija za otklanjanje straha prema opasnim Ugrima. Obećava im pobjedu, bogatstvo i slavu. Ovaj govor od 461 riječi podsjeća na antičke govore vojskovođa, koji pred važnu bitku motiviraju i sokole svoje vojnike. Osim toga, kroz perspektivu Maksimilijana iznosi viđenje o Ugrima kao opasnim protivnicima i neustrašivom narodu.

Oratio VI.

Si mihi, inquit, inimicorum...sed belli iure militaui. (59–60), 289 riječi

Jakov Sekelj (1470–1514), vođa seljačke bune u Ugarskoj, pozdravlja Maksimilijana i nudi mu svoju pomoć. Sekelj govori o sebi kao o prognaniku, a ne kao o osobi koja nema više ljubavi prema domovini. Ističe svoj stav o tome kako je Maksimilijanu zaslužno pravo da mu pripadne Ugarsko Kraljevstvo. I stoga mu se nudi na uslugu i ukazuje na svoju vjernost.

Ovaj govor ističe Jakova Sekelja kao prognanika, ali i prebjega neprijatelju. Tuberon tematizira i argumentira progonstvo, koje je zbog dvorskih spletki i političkih interesa bilo često u ono doba.

Oratio VII.

Si armis uobisue inuitis, proceres... poenis, Hungariam relinquentem. (61–63), 469 riječi

Govor kralja Vladislava upućen je velikašima kako se ne bi obeshrabrili i pokleknuli pred nadolazećim izazovima. Poziva se na ugarsku hrabrost i vjernost. Potiče velikaše na preziranje njemačke drskosti kralja i cara Maksimilijana.

Ovaj govor još je jedan od poticajnih govora, koji govore o etičkim pitanjima kao što su hrabrost i suprotstavljanje neprijatelju pod svaku cijenu.

Oratio VII. a

non debere Maximilianum in Flamengorum... ad inferos ablatam esse. (66–67), 128 riječi

Ugarski velikaš suprotstavlja se kralju Maksimilijanu i pokazuje hrabrost. Smatra da gradovi poput Vesprega i Stolnog Biograda, koje je Maksimilijan zauzeo bez predaje, ništa ne znače na putu do osvajanja cijele Ugarske. Poput kolektivnog junaka, velikaš zauzima stav protiv kralja, kojemu prenosi da, ako želi zapovijedati Ugrima, mora ih prvo pobijediti. Osim toga, ističe velikašku ulogu. Naime, velikaši kraljeve mogu i postaviti i lišiti vlasti. Također, neka kralj bude svjestan toga da je ugarska hrabrost i dalje prisutna, iako je kralj Matijaš umro (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 57).

Kao i u govoru III. c, neimenovani ugarski velikaši pokazuju se kao glas naroda, odnosno glas staleža. Velikaši su od srednjeg vijeka imali veliku političku moć u svojim rukama i zaista su, kao što je u ovom govoru rečeno, kraljevi bili odobravani ili skidani s prijestolja zbog odluka velikaša. Govor zasigurno može biti i polazište za sagledavanje Tuberonovih

političkih stavova. Za njega je vlast naroda ona koja je legitimna. Ovakvi govori primjer su i humanističke teme junaštva. Forma govora stoga je bolja nego deskripcija za dočaravanje ovakvih tema.

Liber quartus

Oratio VIII.

Quantum detrimenti, comilitones...meritas dederit poenas. (86–88), 534 riječi

Stjepan Zapolja, vrhovni kapetan Austrije i zapovjednik Beča govori svojim četama te ih poziva na ratovanje. Krivi Alberta i njegovu želju za vlašću za sve nevolje Ugarskog Kraljevstva te poziva na uništenje protivnika. Albertova pomama je kriva što su Ugri jedni protiv drugih zaratili, uprljali ruke građanskom i bratskom krvlju. Stjepan Zapolja obraća se i Česima, kako bi ih nagovorio na zajedničku borbu protiv Alberta, koji na sramotan način pokušava svrgnuti brata.

Svrha ovakvih govora i dalje je održati živost radnje, prekinuti naraciju i deskripciju, ali i pokazati umjetnost govorničkog uvjeravanja i argumentacije, koje su kod Tuberona jasno izražene.

Oratio IX.

Etsi, milites, haec terra... saeuissimi hostis potestatem incidamus. (88–90), 697 riječi

Ivan Albert Jagelović, brat Vladislava II, poljski kraljević koji smatra da je nepravедno ostao bez ugarskog trona, obraća se svojim četama prije rata. Poziva na osvajanje plodonosnog tla pokraj Dunava te im obećava razna bogatstva i nagrade. Navodi kako je najveći neprijatelj kraljica Beatrica zbog svog častohleplja i želje za ljubavnim žarom.

Ovaj govor jedan je u nizu vojničkih govora sokoljenja svoje vojske i naroda da ne uzmaknu pred neprijateljem.

Oratio X.

Mirum in modum gaudet...iuramento semper testis adest. (92–95), 806 riječi

Biskup Toma Bakač Erdödy (1442–1521) (*HE*, s. v. Toma Bakač) drži govor pred plemićkim saborom u Budimu, pozivajući na primirje Ugara i Nijemaca. Ovakvi žestoki govori uglavnom su urodili plodom i njima Tuberon, umjesto da navede u nekoliko rečenica da su

ugarski plemići i Nijemci potpisali primirje, daje epsku draž, kojom se čitatelja pozicionira u mjesto događanja, kao da je i sam svjedok. Uvlačenje u srž događaja važno je i kako bi čitatelji stekli naklonost određenoj strani, suprotno onoj proklamiranoj historiografskoj objektivnosti.

Liber quintus

Peta knjiga ne sadrži fiktivne govore. Sama po sebi, peta knjiga djela digresija je koja se odnosi na dubrovačku povijest i razvoj. Ovakvim umetanjem Tuberon je odao počast i rodnom kraju, ali i na zahtjev svojih mecena⁹ odgovorio pisanjem ovog dijela, koji je zasebno izdan 1790. godine.

Peta knjiga počinje kratkom referencom na događaje koji su prethodili u prijašnjim knjigama, a temu Dubrovačke Republike Tuberon uvodi spominjući kako su mnogi narodi kralju Vladislavu slali svoje poslanike radi sklapanja prijateljstava, a tako su mu dolazili i poslanici Dubrovačke Republike. Opis Dubrovačke Republike uvodi ovim riječima:

„Caeterum, Rhacusanae ciuitatis admonitus mentione, quae quidem ciuitas Dalmatici nominis hac tempestate longe opulentissima est, aliquantisper a suscepto excedam negotio, repetamque eius urbis primordia, et quemadmodum ea tandem, una cum reliqua Dalmatia, in Hungarorum regum concesserit ditionem aperiam.“

„Inače, kad već spominjem Dubrovačku Republiku, koja je u ovo doba daleko najmoćniji dalmatinski grad, u nekoj ću se mjeri udaljiti od poduzeta posla, i iznijeti priču o tom gradu od njegova postanka. Također, otkrit ću na koji je način napokon, zajedno s ostatkom Dalmacije, Republika došla pod vlast ugarskih kraljeva.“ (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 87).

Ovakvim epizodama, koje zauzimaju jednu zaokruženu tematsku cjelinu unutar djela, Tuberon kao da je htio pokazati i naslijeđe antičke epike. Epske epizode kao tehnike retardacije radnje, ali i izražavanja verbalne virtuoznosti i kreativnosti deskripcije i naracije, prisutne su i kod ovog dubrovačkog humanista. Naime, u narednoj knjizi, Tuberon jednako tako kao veću epizodu unosi opis turskog porijekla, običaja i povijesti. Stoga su ova dva dijela, jedan dubrovački, drugi turski, i zaslužili biti objavljeni kao samostalna izdanja tijekom posljednjih stoljeća.

---

⁹ Pisanje i proširivanje pete knjige, koja govori o nastanku i razvoju Dubrovnika, Tuberon je napisao na poticaj bačkog arhidakona Bernarda Bánffyja (REZAR 2001, XL).

Liber sextus

Oratio XI.

Quamquam, rex Vladislaue... fratrem tui amantissimum. (123–125), 540 riječi

Tuberon opisuje događanja u Poljskoj nakon smrti kralja Andrije Kazimira. Kazimirova žena šalje poslanika odanog Albertu da sina Vladislava udobrovolji radi preuzimanja vlasti, a i u isto vrijeme brineći o slozi djece. Poslanik savjetuje Vladislava da bude blag i dopusti bratu da zasjedne na očevo prijestolje.

Ovaj govor predstavlja diplomatske govore, koji gotovo da imaju svrhu pohvalnih govora u čast onoga komu je poslanstvo došlo. U govoru se ističu vrline kralja Vladislava, prednosti onoga po što je poslanik došao, ali ovaj govor unosi i intimniju notu, govoreći o Vladislavu i Albertu kao o braći, a ne samo kao o suprotstavljenim kraljevima i protivnicima.

Oratio XII.

Compulsus Polonorum terrore... maxime tuti sunt. (127–128), 346 riječi

Stevan Karabogdan, moldavski knez, pozdravlja osmanskog cara, tj. sultana Bajazida (Bajazid II, 1447/1448–1512) (*HE*, s. v. Bajazid II.) te ga upozorava na Alberta. Stevan želi pridobiti tursku pomoć, kako bi Poljacima utjerao strah u kosti.

Nakon ovog govora Crijević navodi da je kršćanima opasno sklapati prijateljstva s Turcima jer Turci pomažu kršćanima samo da ih nespremne napadnu. Ovaj govor imao je za cilj prikazati i uvesti tursko koristoljublje. Iako je većinom bio objektivan kad je govorio o Turcima Osmanlijama, Tuberon je bio i subjektivan jer je znao kakve se opasnosti kriju u ovakvim savezima. Budući da su u Tuberonovo doba intenzivno trajali sukobi kršćana i Osmanlija, ovim govorom Tuberon daje kritiku trenutne situacije te sugerira diplomatske smjerove u koje bi se kršćanski vladari trebali upraviti.

Oratio XIII.

Nemo praefectorum tuorum... illic incommodum capiamus. (136), 265 riječi

Bali-beg Malkoč, turski zapovjednik, obraća se sultanu Bajazidu radi nagovora na ratovanje s Poljacima za koje tvrdi da su plah narod, nevješt u borbi. Ovo je još jedan od političkih govora, sa skrivenom pohvalnom svrhom. Ističe se sultan Bajazid kao hrabar, željan slave i osjetljiv na nepravdu. Bali-beg moli sultana da ga postavi na čelo vojske i da mu dodijeli

vlast nad Poljskom. Osim toga, važna je i Bali-begova perspektiva o kršćanskim narodima kao o onima koji se neprestano odaju strastima Bakha i Venere: *Aestate nihil praeter choreas puellarum ac iuuenum, cibo potuque madentium, per urbeis et pagos spectare licet.* „Ljeti se kod njih po gradovima i selima ne može vidjeti ništa osim povorki djevojaka i mladića opijenih ićem i pićem.“ (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 114).

Namjera govora bila je prikazati i kršćane kao nedisciplinirane, nedovoljno usmjerene pobjedi protiv turske vojske i odane ljubavnim i alkoholnim porocima. Stoga je kroz gledište Bali-bega, turskog zapovjednika, prikazao kršćanske narode kao da je to mišljenje cijelog turskog naroda, a i kako bi sebe ogradio od kritike o dekadenciji kršćanskog svijeta. Nakon svakog govora koji ima namjeru „nagovaranja“ tj. *persuasio*, Tuberon navodi, nanovo kao objektivni pripovjedač, da je govor uspio, odnosno da je namjera koja je govorom bila izrečena postignuta.

Oratio XIV.

Ad haec satrapes, Immortales... eum haud inuitus subibo. (150), 83 riječi

Tuberon navodi crticu iz turske povijesti. Vezir Mehmed Angelović, podrijetlom iz Ilirika, ubio je sina sultana Mehmeda Osmana II. jer je njegov sin javno osramotio Angelovićevu ženu. Sultan zaprijeti Mehmedu smrću, a njegovi ga prijatelji nagovaraju na bijeg. U ovom kratkom govoru od 83 riječi, Mehmed Angelović obraća se svojim vjernim prijateljima i zahvaljuje im što su spremni sebe izložiti pogibelji, ali da ne namjerava bježati, nego prihvatiti što god mu je sudbina namijenila.

Oratio XV.

Etsi superuacaneum puto...arma illa gens extimescat. (151–152), 598 riječi

Bali-beg Malkoč, turski zapovjednik, obraća se sultanu Bajazidu pred novim napadom protiv Poljaka prepričavajući događanja prethodnog rata. U ovom govoru Bali-beg prepričava sultanu nevolje koje je turski narod prošao u ratovima, prelazeći najviše planine, močvare, pateći od gladi i dugog puta. Nanovo Tuberon iznosi kvalitete turskog naroda, njihovo junaštvo, marljivost, želju za slavom. Kroz ovakve govore, iz usta turskih moćnika onog vremena, Tuberon je imao priliku izreći i vlastiti sud o pojedinim narodima. Stoga ovakvi govori imaju i kritičku stranu i odmiču se od objektivnosti historiografije. Svrha ovog govora je prikazati

Tuberonovu percepciju o Turcima, kao o marljivom i junačkom narodu. Time se njegova slika o Turcima protivi stereotipnoj slici o Turcima, koju ima ostatak Europe.

Oratio XVI.

Quam uellem, Mauerdine... in defendenda religione utamur. (155), 285 riječi

Ovo je govor suca koji je po nalogu cara Bajazida trebao suditi Mavredinu, kršćaninu iz Hadrijanopola, koji se navodno nije htio odreći kršćanstva i koji je oskvrnuo islam. Međutim, postoje nagađanja da se sultan Bajazid želi domoći Mavredinova bogatstva, koje je pak ovaj skupio nečasnim putem. Sudac se postavlja kao poštovatelj i islama i kršćanstva i pita Mavredina zašto se usudio obeščastiti muhamedovske svetinje, ako Turci drže do Krista. Među ostalim, sudac ističe Božje zakone ponad zemaljskih, ali da se nova učenja moraju prihvatiti.

Ovdje Tuberon koristi priliku pa izražava i nasilnost turske islamizacije, tako što sudac govori da je u islamu „uređeno da se u obrani vjere služimo silom i mačem, umjesto razložnim argumentima“ (*Est enim Machometanis legibus cautum, ne rationibus, sed ui et gladio in defendenda religione utamur*; CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 130). Ovaj navod ne govori o Tuberonovoj vjerskoj toleranciji naspram Turaka, nego naglašava nasilnost islamizacije. S druge strane, Tuberon u drugim govorima ne zauzima u potpunosti neprijateljski stav prema Turcima, nego čak i hvali njihovu disciplinu te kvalitete njihovih vladara.

Oratio XVI. a

Si tantumodo de religione... prorsus expers non uideat? (155–157), 641 riječ

Maverdin na sučeve riječi odgovara obranom i argumentima protiv optužbi koje su mu stavljene na teret. Kaže da nije učinio nikakvu povredu islama, već da je kažnjen jer mu žele oteti bogatstvo. Također, odgovara sudcu protuargumentom da i Kristov nauk naučava da se druge vjere ne ismijavaju. Uz to, navodi kao protutežu islamu da kršćanstvo nikoga ne sili na prihvaćanje vjere, a tako ni mučenje ne može biti metoda pristanka na islam. Sudac zbog straha da mu ne potkopa autoritet Mavredina svejedno dâ živog spaliti na lomači.

Liber septimus

Oratio XVII.

Quae est, inquit, haec insolentia... perinde ac asino ephippium! (163), 107 riječi

Ahmed Kosača,¹⁰ (1454–1517) veliki turski vezir, obraća se mletačkom poslaniku koji je izrazio sumnje u turske namjere. Turski vezir upozorava Mlečane na tursku snagu, podcjenjujući Mlečane kao borce.

Oratio XVIII.

Rectum sane... uictoriam consecuturum. (170), 71 riječ

Francuski zapovjednik marsejskog brodovlja obraća se zapovjednicima brodova prije bitke protiv Osmanlija. Francuzi su smatrali da se neprijatelja treba napasti čitavim brodovljem. Mlečani su pak smatrali da treba tursko brodovlje napasti na izlasku iz luke teretnim brodovljem, a onda na njih nasrnuti francuskim brodovima. Francuski zapovjednik izražava negodovanje zbog takvog mletačkog plana. Obraća se mletačkom zapovjedniku Antoniju Girmaniju, kojem govori da se neće domoći pobjede i slave na račun francuskog brodovlja.

Osim govora, u sedmoj knjizi djela nalaze se i dva pisma (CRIJEVIĆ TUBERON 2001, 147–149). Jedno je pismo Aleksandra Trapezunčanina caru Bajazidu, a drugo Isabelle, kćeri španjolskog kralja Alfonsa II., svome ocu. Unošenjem epistolarne forme u svoje djelo Tuberon je zaokružio reference na antičke autore, na ovaj način spajajući i epistolografiju s historiografijom.

Liber octavus

Oratio XIX.

Grates tibi, inquit... omnia accepta referat. (199–200), 194 riječi

Ovo je govor sultana Bajazida nakon što je pregledao mornaricu. Sultan zahvaljuje Bogu na uspjehu i hvali veličinu turske mornarice. Moli Boga da mu osigura pobjedu nad morem, ističući da ne želi biti nerazumno nadmen pri tom naumu.

Ovim govorom Tuberon ukazuje na religioznost Osmanlija i njihovu predanost Bogu, a istovremeno kao da kritizira kršćansku dekadenciju i devijaciju u pobožnosti.

---

¹⁰ Sin Stjepana Vukčića Kosače, Ahmed-paša Hercegović.

Oratio XX.

Quin euadatis, inquit, in muros... cum perditissimis certare. (203–204), 193 riječi

Jakub, zapovjednik turskog brodovlja, obraća se svojim vojnicima. Omalovažava trgovce Mlečane govoreći kako uživaju u nasladama bez pretjeranog truda te uzdiže Turke kao ratnike. Ovo je još jedan u nizu poticajnih vojnih govora, kojima Tuberonovo djelo obiluje. Njihova svrha je pokazati i Tuberonovu raznolikost i svestranost u komponiranju različitih vrsta govora, od diplomatskih, političkih, preko pohvalnih pa do vojnih, poticajnih.

Ovaj govor jedan je od niza fiktivnih govora u djelu u kojima se osjeća Tuberonova nenaklonost Mlečanima jer o njima ni u jednoj knjizi ne nalazi riječi pohvale. Štoviše, u ovom govoru Mlečanima čak kao bolji narod pretpostavlja Turke, koji su Europi znani kao najveći neprijatelj.

Oratio XXI.

Mirror te, rex... ueritatem et uitam esse. (215), 110 riječi

Ovaj govor nastao je kao obraćanje svećenika Talismana neimenovanom sultanu, u džamiji Aja Sofiji. Govore i propovijedi ovog svećenika rado je slušao narod, ali i car. Suprotno očekivanjima, svećenik brani Kristovu vjeru, kao argument ističući da je Muhamed prihvatio samo zemaljsko i tjelesno, a preminulima obećao zajedničko blaženstvo sa životinjama. Osim toga, prema tumačenju svećenika, Muhamed je svoju sljedbu zaštitio silom i nasladom, nakon što je uvidio da Krist nudi čistoću duše i sagledavanje istine. Nakon toga, car uhvati svećenika i dâ ga smaknuti.

Ovakve priče, koje su putovanja u narodnu usmenu predaju, Tuberon upliće u obliku govora kako bi pridodao dramatičnosti i živosti radnje, ali i kako bi potkrijepio vlastite argumente, koji idu u prilog turskoj nasilnosti obraćanja na islam.

Liber nonus

Oratio XXII.

Etsi, Lodouice, rex Christianissime... pontifex annuerit, tibi assumpseris. (232–234), 792 riječi

Nakon sklopljenog saveza između cara Maksimilijana, francuskog kralja Luja XII., španjolskog kralja Ferdinanda Aragonskog, vojvode Alfonsa i mantovanskog markgrofa Francesca Gonzage, papin legat uputio se francuskom kralju za pomoć protiv Mlečana. Legat

pape Julija II. (1443–1513) govori pred francuskim kraljem Lujem XII. Orleanskim. Cilj govora bio je pridobiti pomoć francuskog kralja i njegove moćne vojske. Apostolski poslanik, kako ga je nazvao Tuberon, imao je zadatak slomiti mletačku oholost.

Oratio XXIII.

Lodouicus Duodecimus, Francorum rex...imperio Mediolanensi reddatis. (235), 115 riječi

Poslanik francuskog kralja Luja XII. (1462–1515) Mlečanima najavljuje rat tražeći od njih da nadoknade štetu, odnosno da se povuku iz gradova u Romagni koji su dužni plaćati porez papi, te da vrate teritorije koje su oduzeli kršćanskim vladarima.

Oratio XXIV.

Percipitis, inquit, Selynis... in mentem uenit. (255), 84 riječi

Sultan Bajazid, ljutit na Selima, govori prijateljima kako sin jedino želi da mu prepusti tron te ako bude potrebno na njega će i mačem. Govori i kako je carstvo namijenio Ahmedu i moli prijatelje za savjet.

Oratio XXV.

Etsi difficile est regi... cogi nulli dubium est. (256–257), 478 riječi

Sultanu se njegovi prijatelji, odnosno turski odličnici boje iznijeti svoje mišljenje. Jedini se usudi išta reći Junuz-paša, odan Selimu, a tobože zabrinut samo za Carstvo. Junuz-paša, turski vezir i zapovjednik janjičara, odgovara Bajazidu, pri čemu ga nagovara da Selimu prepusti krajeve Turskog Carstva uz Dunav, koji graniče s Ugarskim Kraljevstvom. Na to ga nagovara argumentom da bi, dodijelivši Selimu te krajeve, udaljio Selima od svojih nauma i daljnjih osvajanja.

Ovaj govor pripada govorima nagovaranja, koji su u Tuberonovu djelu jedni od najčešćih jer tu pisac ima priliku pokazati vještinu argumentacije, protuargumentacije i uvjeravanja.

Oratio XXVI.

Non me fugit, inquit... ad sese merito traxerit. (258–261), 866 riječi

Selim govori vojnicima kako u njemu gori ljubav prema domovini koja je veća od one koju gaji sultan te da će za dobrobit carstva učiniti sve što je potrebno. Hrabri svoje vojnike na boj i protiv oca Bajazida te im obećava vječnu slavu ako s njim pobijede. Svoj čin opravdava time što mu je nepravdom oduzeto ono što mu po zaslugama pripada.

Osim toga što je ovo govor poticanja vojnika pred boj, u ovom govoru ističe se i Selimova psihološka karakterizacija te loši odnosi s ocem, koje on pokušava riješiti tako što će pobjedom privući njegovu pažnju.

Liber decimus

Oratio XXVII.

Quid, inquit, frustra... singulari certamine congregiatur. (281), 55 riječi

Između plemića i pučana u Ugarskoj nastao je sukob zbog staleških razlika. Začetnik rata bio je biskup Toma Bakač, ali i Juraj Sekelj¹¹ koji je jednom prilikom navalio na turski konjanički odred na beogradskom teritoriju. Pri tome se jedan Turčin na konju obratio ugarskom zapovjedniku. Izrazio je uzaludnost te borbe na pustopoljini jer ne postoji ratni plijen, ali ih poziva na dvoboj kako bi stekli barem ratnu slavu, kad već plijena nema.

Ovim govorom Tuberon je naglasio uzaludnost ratovanja i apsurdnost čestih bitaka u njegovo doba, koje su se događale gotovo iz samo puke želje za ratovanjem.

Oratio XXVIII.

Sacrarum literarum monimentis... aduersarios oppugnandos utar. (283–285), 745 riječi

Nakon što je biskup Toma Bakač potaknuo Jurja Sekelja kao vođu ugarske vojske u ratu protiv Turaka, time je dao i poticaj Sekelju da povede ugarske seljake protiv plemstva. U svom govoru Juraj Sekelj obraća se ugarskim seljacima, koje uspoređuje sa Židovima u ropstvu. Ugarske kmetove podsjeća na njihovu vrijednost i snagu. Prisjeća se i njihovog pretka Atile,

---

¹¹ Toma Bakač Erdödy imenovao je Juraja Sekelja Dožu (Dózsa, György) glavnim vojskovođom u ugarskom križarskom ratu protiv Turaka, nakon čega je nastala pobuna ugarskih seljaka protiv velikaša zemljoposjednika (PROLEKSIS ENCIKLOPEDIJA, s. v. DÓZSA, GYÖRGY).

koji je ugarski narod preveo preko planina, ali ne da postanu robovi. Juraj se postavlja kao vođa seljacima i jamči im njihovu sigurnost i povrat slobode. Seljaci su ga na to proglasili kraljem.

Ovaj govor svrstava se u red poticajnih govora vojskovođa koji nagovaraju vojsku na rat i hrabre ih prije same bitke. Okrutna stvarnost Tuberonova vremena obilovala je ustancima i seljačkim pobunama, a vojnički govori do tada rezervirani gotovo samo kao stil visokih vrhovnih vođa, ovim postupkom postaju dostupni i za niže slojeve, kao što su seljački vođe. Iako ne spominje Jurja Sekelja kao poštenog, nego kao licemjernog i koristoljubivog, ovaj govor smatra se jednim od boljih govora hrvatske i svjetske retoričke literature (GORTAN i VRATOVIĆ 1969, 323).

Oratio XXIX.

Putauit Selynes se aduersus... ac stipendium pendere. (292), 128 riječi

Selim je uputio vojsku u Aziju te pošalje glasnika Ismailu, perzijskom šahu čiji je narod želio pokoriti. Glasnik je poručio kako Armence Selim smatra slabijim narodom i da im ne preostaje drugo nego ratovati ili se pokoriti Turcima.

Oratio XXX.

Non me praeterit, uiri fortissimi... foedam stragem ac fugam conspicietis. (293–294), 344 riječi

Ismail odluči napasti turski tabor, a ovim govorom obraća se svojim vojnicima bodreći ih i govoreći kako je i Azija snažna i sposobna. Tu suprotstavlja Aziju Europi i njenim narodima i ratnim silama. Navodi i kako turska snaga počiva na odvođenju plijena, a ne na samoj borbi.

Govor se može svrstati u govore vojskovođa prije bitke, kojim hrabre i potiču vojnike.

Oratio XXXI.

Tradunt rerum scriptores... et stragem aedendam uoco (304–305), 478 riječi

Kao odgovor na Ismailov govor, Tuberon donosi Selimov govor, kojim on potiče svoje vojnike na borbu svim snagama protiv egipatskog sultana Kansua Gavrija (1501–1516). Selim se u govoru poziva na Boga kao pomoćnika, a kao cilj rata ističe oslobađanje od ropstva svoje braće po vjeri i svetinjama. Govori i protiv Čerkeza, koji se doimaju kao spretni i hrabri pa neka to ne obeshrabri vojnike.

Oratio XXXI. a

Qui terror, inquit... belli ac laboris imponere. (309), 79 riječi

Ovaj kratki govor također pripada vojnim govorima, ali je napisan kao opomena i zastrašivanje. Nastavak je govora XXXI., u kojem Selim potiče vojnike na boj. Međutim, ovim govorom nakon bitke sultan Selim opominje svoje uplašene vojnike i prijeti im kako neće više ugledati Europu ako Kairo, prijestolnica Čerkeza, ne bude osvojen. Time ne samo da potiče vojnike na nastavak rata, nego iskazuje i opadanje morala turske vojske. Kako bi na virtuozniji način dočarao psihološku dramu koja se odvija u turskom taboru, Tuberon je umetnuo ovu kraću opomenu sultana.

Liber undecimus

Oratio XXXII.

Si mihi, uiri Turcae... annum marcescunt, excusserit. (322–324), 730 riječi

Selimov sin Sulejman Veličanstveni (1494–1566) govori svojim vojnicima potičući ih na napuštanje Azije i rat s Ugri. Naime, Sulejman je podcijenio Ugri znajući za borbe među ugarskim plemstvom te za dugo razdoblje neratovanja, zbog čega bi Ugarsko Kraljevstvo zatekao nespremno. U prethodnim odlomcima Tuberon govori kako je Sulejman, da bi se dokazao ocu Selimu, odlučio pokrenuti pohod u Aziju, ali je zbog toga što su Ugri zadržali turskog poslanika, ipak rat odlučio usmjeriti na Ugarsku. Govor Sulejmana govori je kojim je sokolio vojnike da krenu na ratni pohod protiv Ugarske. Navodi da su Ugri povrijedili međunarodno pravo tako što su držali turskog poslanika i, po Sulejmanovim lažnim navodima, odsjekli mu uši i nos. U svom govoru Sulejman također, kao i njegovi prethodnici, ističe božansku pomoć i naum, ne bi li opravdao rat kao sveti. Uz to, bodri vojnike da se ne boje hlabrosti Ugara, koja je nestala s kraljem Matijašem.

Ovim govorom Tuberon gotovo direktno, riječima Sulejmana Veličanstvenog, kritizira ugarsko društvo kao dokoličarsko, prepuno raskošnog života i zanemarivanja ratovanja. Njima suprotstavlja snažnu, hrabru i discipliniranu osmansku vojsku. Govor je i prilika da ocrtava osobnost Sulejmana Veličanstvenog kao vođe vojske i Carstva. Može se zaključiti da su karakteristike Sulejmana Veličanstvenog za Tuberona ideali koje moraju posjedovati snažni vladari.

Oratio XXXII. a

Non esse, inquit, festinandum... possit succurere, censeo. (325), 60 riječi

Na Sulejmanov govor jedan od bliskih prijatelja savjetuje ga da ne treba žuriti i podcjenjivati mladost ugarskog kralja Ludovika II. Jagelovića (1506–1526). Naime, kako je kralj nećak poljskog kralja Žigmunda, ovaj može Ludoviku priteći u pomoć i treba se pozabaviti da se njega odvrati od pomaganja Ugrima.

Uvođenje anonimnih velikaša, vojnika, prijatelja i savjetnika, čest je potez za Tuberona. S jedne strane kao da želi zadržati povijesnu vjerodostojnost činjenica, a s druge strane, kao da ne želi biti prozvan zbog nedovoljno izvora jer ne može sve u detalje zapisati, pa na vješt način uvodi priče koje smatra važnima za cjelovitu sliku, a izostavlja imena nevažnih aktera. Ipak, govori anonimnih aktera ispadnu presudni u donošenju većih odluka, pa je tako i Sulejman pristao na savjet prijatelja i potaknuo Tatare, poljske susjede, na napade na Poljsku, kako bi odvratili Žigmunda od pomoći Ludoviku II.

Oratio XXXIII.

Omnibus qui Christiano nomine censentur...Turcae interea se ubique diffundunt. (328–330), 716 riječi

Nakon što su Ugri čuli da je Sulejman sa svojom vojskom ušao na ugarsko područje, ugarski poslanik govori pred papom Leonom X. (1475–1521) tražeći novčanu pomoć za borbu protiv turske opasnosti. Poslanik ističe novčane probleme, zbog kojih vojska Čeha pod kraljem Ludovikom ne može ustati protiv Osmanlija, a isto tako ni ugarska i dalmatinska vojska, koje su pod vlašću kralja Ludovika II.

Iako je ovo gotovo jedini pravi govor koji se može smatrati dijelom *antitursica* jer se njime govori o turskoj opasnosti i potrebi da kršćani obrane ne samo pojedine narode, nego i cijelu Europu, a sve uz papinsku financijsku pomoć, Tuberon ipak pokazuje da je uvođenjem jednog takvog govora na cijelo djelo napravio odmak od popularne tematike, odnosno književne vrste.

Oratio XXXIII. a

Auxilio uos, Hungari...nobis res Hungarica erit. (330), 65 riječi

Kratkim, reklo bi se diplomatskim odgovorom, papa poslaniku odgovara kako smatra da su Ugri zaslužili pomoć, ali da novca nema i da se i sam papa morao zadužiti. Osim toga, papa navodi kako su politički problemi u Italiji, odnosno borbe između Španjolaca i Francuza, bitniji.

Papin odgovor može se promatrati i kao Tuberonova kritika crkvenoj ravnodušnosti ili nemoći. U malo tobožnjih papinih riječi sugerirao je da bi papina pomoć vjerojatno uvelike i pomogla i da do poraza kršćana ne bi došlo.

Ovo je ujedno i zadnji govor u djelu „Komentari o mojem vremenu“. Njime je Ludovik Crijević Tuberon zaključio ujedno kako Europi nema spasa zbog financijske nemoći, razdruženosti kršćanskih naroda, koji se bore među sobom, umjesto da budu složni kao turski narod, a kritizirao je i Crkvu, i to na više mjesta.

6. KLASIFIKACIJA GOVORA

Svi fiktivni govori popisani su redom kako se nalaze u Tuberonovu djelu. Ukupno je 33 veća govora, uz koja se veže i nekoliko manjih, najčešće njihovih replika. Takvih manjih govora, od kojih su neki replike, a neki nastavak većeg govora, ukupno je devet. Njihova svrha izmjena je argumentacije, odnosno replikama se uglavnom razvija forma rasprave, poput govora na sudu, u kojem se iznose argumenti i protuargumenti za određenu temu.

Iako je usput navedena svrha pojedinog govora i njegova obilježja, može se primijetiti da se Ludovik Crijević Tuberon nije orijentirao na samo jednu vrstu govora, nego je pokazao svu raznolikost retorike, pišući više vrsta govora. Stoga su svi govori podijeljeni i na nekoliko kategorija: diplomatski, vojni, politički, intimni, ali i sudski i religijski. Neke od navedenih vrsta govora prelaze granice nekoliko kategorija, ovisno o namjeri i onome kome se obraćaju. Neki od govora predstavljaju i privatne razgovore u obliku monologa ili dijaloga, a ne nužno javnih govorničkih oblika te su kao takvi uglavnom klasificirani kao intimni govori. U tablici osim osnovnih kategorija govora u nekim slučajevima pridodat će se i neka specifičnija odrednica ukoliko to bude moguće.

Diplomatski govori imaju za svrhu *persuasio* te obiluju izvrsnom argumentacijom, u kojoj Tuberon pokazuje poznavanje suvremene političke situacije, poznavanje izvora, ali i vještine argumentiranja. Na taj način djelo se čini i kao *exercitatio* govorničkih vještina, gdje je Tuberon u dokolici života u samostanu, na zadane teme iz povijesti o kojima je pisao, vježbao sastavljanje govora. Diplomatski govori nerijetko su potkrijepljeni i pohvalnim epitetima onoga komu su upućeni, tako da se poneki mogu smatrati i više pohvalnim nego diplomatskim govorima/razgovorima.

Vojnih govora, koje izgovaraju vrhovni vojni zapovjednici velikih vojski, ali i manjih, onih nižih staleža (kao što je govor Juraja Sekelja ugarskim seljacima), najveći je broj u ukupnom broju govora, njih 13, što govori o utjecaju antičkih uzora (v. niže). Većina ovakvih govora i počinje autorovim navještajem o njihovoj svrsi, a to je da ohrabre vojnike na boj. Nakon takvih govora stoji i zaključak kako su vojnici puni entuzijazma i potaknuti nekom novom nadom započeli boj.

Kroz fiktivne govore isprepleće se i niz političkih govora, koji nemaju veze konkretno s ratom ili diplomacijom, nego govore o odnosu unutar pojedinih staleža. Primjerice, tu se ubrajaju govori kraljeva velikašima, govori i savjeti velikaša kraljevima i slično. Nerijetko se među tim govorima nalaze i oni osobnije prirode, koji su produkt razgovora prijatelja s

vladarima. Pri tome, kako je već ranije i rečeno, ti anonimni prijatelji djeluju kao ključni faktori u donošenju velikih odluka, početku rata ili njegovu odgađanju. Uvidom u cjelovito stanje može se zaključiti da je naglasak u svim govorima, osim prikazati što živopisnije poziciju govornika i njegovu ulogu u povijesnom događanju, i prikazati složenost retorike i nemogućnost njenog strogog uokvirivanja u jednu ili drugu dimenziju. Detaljna klasifikacija razgovora prema vrsti, sadržaju, dodatnim obilježjima, govorniku (adresantu ili posredniku) i publici (adresatima) nalazi se u tablici 1.

Tablica 1. Klasifikacija fiktivnih govora iz djela „Komentari o mojem vremenu“.

<i>Liber</i>	<i>Oratio</i>	Govornik	Adresat	Prevladavajuća vrsta i tema	Dodatna obilježja
<i>Primus</i>	I.	Stjepan Báthory (erdeljski knez i poljski kralj)	Ugarski velikaši	Politički govor (nagovorni)	
	II.	Anonimni vođa češkog poslanstva	Ugarski velikaši	Diplomatski (pohvalni)	Politički (filozofsko-moralni)
<i>Secundus</i>	III.	Varadinski biskup Ivan Filipec	Kralj Vladislav II. Jagelović	Politički (savjetodavni)	Osobni (prijateljski)
	III. a	Kralj Vladislav II. Jagelović	Varadinski biskup Ivan Filipec	Politički (filozofsko-moralni)	Osobni (prijateljski, savjetodavni, nagovorni)
	III. b	Biskup Ivan Filipec	Kralj Vladislav II. Jagelović	Osobni (prijateljski)	Religijsko-politički (filozofsko-moralni, kritički)

	III. c	Anonimni ugarski velikaš	Kralj Vladislav II. Jagelović	Osobni (savjetodavni)	Politički
	III. d	kralj Vladislav II. Jagelović	Anonimni ugarski velikaš	Osobni (kritički)	Politički (filozofsko-moralni)
	IV.	Biskup Ivan Filipec	Vladislavov brat Albert	Diplomatski	Osobni
<i>Tertius</i>	V.	Maksimilijan I. Habsburški (rimsko-njemački car)	Vojnici	Vojni (poticajni)	
	VI.	Jakov Sekelj (vođa seljačke bune u Ugarskoj)	Maksimilijan I. Hasburški	Politički (kritički)	Politički (pohvalni), vojni (vojna pomoć)
	VII.	Kralj Vladislav II. Jagelović	Ugarski velikaši	Politički (poticajni, pohvalni)	Politički (filozofsko-moralni, kritički)
	VII. a	Anonimni ugarski velikaš	Kralj Vladislav II. Jagelović	Politički (poticajni, pohvalni)	Politički (kritički)
	VIII.	Stjepan Zapolja (austrijski kapetan i	Vojnici	Vojni (poticajni)	Politički (kritički)

<i>Quartus</i>		zapovjednik Beča)			
	IX.	Ivan Albert Jagelović (poljski kraljević)	Vojnici	Vojni (poticajni)	Politički (kritički)
	X.	Biskup Toma Bakač Erdödy	Ugarski velikaši u Budimu	Diplomatski (poticajni)	Politički (kritički)
<i>Sextus</i>	XI.	Poslanik poljske kraljice	Kralj Vladislav	Diplomatski (savjetodavni, pohvalni)	Osobni (obiteljski odnosi), politički
	XII.	Stevan Karabogdan (moldavski knez)	Sultan Bajazid II.	Politički (savjetodavni, opominjući)	Diplomatski (kritički, filozofsko-moralni)
	XIII.	Bali-beg Malkoč (turski zapovjednik)	Sultan Bajazid II.	Politički (pohvalni)	Politički (podcjenjivanje neprijatelja, kritika kršćana, pohvala turske discipline)
	XIV.	Mehmed Angelović, turski vezir	Prijatelji	Intimni (filozofsko-moralni)	
	XV.	Bali-beg Malkoč	Sultan Bajazid II.	Vojni (pohvalni)	Politički (kritički)
	XVI.	Anonimni sudac sultana Bajazida	Mavredin, kršćanin iz Hadrijanopola	Sudski (filozofsko-moralni)	Političko-religiozni (kritički)

	XVI. a	Kršćanin Mavredin	Sudac sultana Bajazida	Sudski (filozofsko- moralni)	Političko-religiozni (filozofsko moralni, kritički)
<i>Septimus</i>	XVII.	Ahmed Kosača, veliki turski vezir	Mletački poslanik	Diplomatski (podcjenjuje neprijatelja)	
	XVIII.	Anonimni francuski zapovjednik marsejskog brodovlja	Ostali zapovjednici brodova, posebno Antonije Girmanije, mletački zapovjednik	Vojni (taktički)	Politički (kritički)
<i>Octavus</i>	XIX.	Sultan Bajazid II.	Monolog/zaziv Boga	Zahvala Bogu i molitva za naklonost	Vojni (kritika neprijatelja)
	XX.	Zapovjednik turskog brodovlja Jakub	Vojnici	Vojni (poticajni, pohvalni)	Politički (kritika Mlečana)
	XXI.	Svećenik Talisman	Anonimni sultan	Političko- religijski (filozofsko- moralni)	
	XXII.	Papin legat	Francuski kralj Luj XII.	Diplomatski (pridobivanje vojne pomoći)	Vojni (nagovor)

<i>Nonus</i>	XXIII.	Poslanik kralja Luja XII.	Mlečani	Diplomatski	Vojni (najava rata)
	XXIV.	Sultan Bajazid II.	Prijatelji	Osobni (kritički, savjetodavni)	Vojni, politički
	XXV.	Junuz-paša, vezir i zapovjednik janjičara	Sultan Bajazid II.	Politički (nagovorni)	
	XXVI.	Selim, sin sultana Bajazida II.	Njegovi vojnici	Vojni (poticajni, pohvalni)	Filozofsko-moralni, osobni (odnos oca i sina)
<i>Decimus</i>	XXVII.	Anonimni turski konjanik	Ugarski zapovjednik Juraj Sekelj	Vojni (poticajni)	
	XXVIII.	Juraj Sekelj	Ugarski seljaci (kmetovi)	Vojni (poticajni, pohvalni)	Politički (staleške razlike, seljačka buna)
	XXIX.	Selimov poslanik	Perzijski šah Ismail	Diplomatski	Vojni (najava rata, omalovažavanje protivnika)
	XXX.	Perzijski šah Ismail	Njegovi vojnici	Vojni (poticajni, pohvalni)	
	XXXI.	Selim	Njegovi vojnici	Vojni (poticajni, pohvalni)	Religijski, politički (kritika Čerkeza)
	XXXI. a	Selim	Njegovi vojnici	Vojni (opomena, prijetnja)	Filozofsko-moralni (opadanje morala)

<i>Undecimus</i>	XXXII.	Sulejman Veličanstveni, Selimov sin	Njegovi vojnici	Vojni (poticajni, podcjenjuje neprijatelje)	Politički (kritika ugarskog društva, pohvala Sulejmana Veličanstvenog)
	XXXII. a	Anonimni Sulejmanov bliski prijatelj	Sulejman Veličanstveni	Intimni (savjetodavni)	Politički
	XXXIII.	Ugarski poslanik	Papa Leon X.	Diplomatski (traženje novčane pomoći)	<i>Antiturcica</i>
	XXXIII. a	Papa Leon X.	Ugarski poslanik	Diplomatski (odbijanje pomoći)	Politički (problemi među kršćanskim narodima), filozofsko-moralni (dekadencija i novčani propast Crkve)

Prema prevladavajućoj vrsti, u djelu se nalazi 10 politički klasificiranih govora, od kojih su neki označeni i kao političko-religijski, 13 vojnih, 10 diplomatskih, 7 intimnih i 2 sudska govora. Iako je u popisu govora navedeno da se u djelu nalaze 33 fiktivna govora, u klasifikaciju su uračunati i manji govori, kao replike, što dovodi do ukupnog broja od 42 govora.

Glavna vrsta govora određena je najviše prema govornicima i njihovoj svrsi, dok su se ostale teme i obilježja druge vrste govora navele u kategoriji „Dodatna obilježja dodatne vrste i teme“. Odmah se može zamijetiti da je najveći broj vojnih govora, no ako bi se i njih svrstalo u jednu vrstu političkih govora, onda se može zaključiti da je Tuberonov naglasak u pisanju povijesti na konkretnoj, faktografskoj dimenziji vojno-političke povijesti. Ovakav smjer govori i o tome da je najviše slijedio antičke uzore koji opisuju bitke i ratove, kao što su Cezar, Livije, Tacit, Salustije. Zanimljivo je da je Tuberon djelujući i pišući u doba najveće osmanske opasnosti samo jedan govor veoma očito komponirao kao dio *antiturcica* žanra. Međutim,

većina govora u kojima se spominje turska opasnost i nasilje turske vojske mogu se također svrstati u ovu vrstu.

Što se tiče vojnih govora, njihovi govornici uglavnom se u argumentaciji koriste trima stvarima: pohvalom svojih vojnika kako bi ih potaknuli na bitku, omalovažavanjem neprijatelja kako bi umanjili neprijateljske snage i opomenom i zastrašivanjem svojih vojnika, kako se ne bi obeshrabrili i tako izgubili. Ipak, najveći broj takvih govora odnosi se na pohvale vojničkih četa. Tamo gdje govornici jasno iznose nedostatke i kritiku neprijatelja, jasno se odražava i Tuberonova kritika. Takav je primjer kršćanske nediscipline naspram discipliniranosti turske vojske ili kritika Mlečana, koju ne izostavlja u cijelom djelu.

Govori koji se dotiču religijskih ili filozofskih i moralnih pitanja također ističu Tuberonove poglede. Prije svega oni se tiču kritike Crkve, njene raskalašenosti, neorganizacije, amorala i svega onoga što je započelo u srednjem vijeku, a nastavilo se u renesansi pokretom reformacije. Kroz govore donosi i pitanja siromaštva i bogatstva, govori o staleškim razlikama te nerijetko staje na stranu velikaša i seljaka, koji su oboje za njega predstavnici naroda. Uglavnom se osjeća Tuberonovo antimonarhističko opredjeljenje ili barem ono koje se protivi tome da na prijestolju vladaju strani vladari i to samovoljno bez podrške velikaša, građana i seljaka.

Među intimnim razgovorima, uglavnom se mogu iščitati obiteljski odnosi između oca i sina (primjer sultana Bajazida II. i sina Selima), među braćom i ostalim članovima obitelji. Ovi govori ne samo da približavaju karaktere govornika čitatelju, nego i oplemenjuju djelo emocijom, ne bi li izazvao čak i suosjećanje ili postavljanje u povijesnu situaciju, bila ona izmišljena ili stvarna. Među intimnim razgovorima nalazi se samo jedan koji se može svrstati u molitve i to nije molitva kršćanina, nego molitva sultana Bajazida II., koji zahvaljuje Bogu i istovremeno ga moli za naklonost njemu i njegovoj vojsci pred bitku.

Iako je većina govora temeljena na argumentaciji i protuargumentaciji, samo dva govora mogu se klasificirati kao sudski govori, odnosno mogu se tumačiti kao napad i obrana jednog govora. Radi se o govorima XVI. i XVI. a iz šeste knjige „Komentara“. Napad je to osmanskog suca na kršćanina Mavredina, nakon čega slijedi Mavredinova obrana. Osim sudske dimenzije, ova dva govora tiču se i religijskih razlika između islama i kršćanstva, kao i pitanja prisilne islamizacije kao velikog političkog i moralnog problema. Paralelno s ovom temom može se pogledati i koliko je kršćanskih, a koliko muslimanskih govornika u ukupnom broju govora. Ukupno se radi o 18 osmanskih govornika, što sultana, što njihovih poslanika, vezira i 1 govor

perzijskog šaha. Preostala 23 govora odnose se na kršćane i prevladavaju upravo iz razloga što je Tuberon bio svećenik te je kroz djelo kritizirao Crkvu i iznosio svoja mišljenja.

Većina govora osim glavnog obilježja sadrži i dodatna, koja su određena prema sadržaju govora, odnosno njegovim glavnim motivima, a takva preklapanja također govore o svestranosti Tuberonova izričaja i njegovih retoričkih, a ne samo historiografskih dostignuća.

ZAKLJUČAK

Još od antike i Herodota, kao oca povijesti, povjesničari su težili zadržati objektivnost i pisati nepristrano. Međutim, historiografi su tijekom stoljeća imali različite zadaće, a i poimanja povijesti, kao znanosti i kao književnog usmjerenja. Humanizam se kao razdoblje pokazao nasljednikom antike, barem što se tiče uzora u književnosti i umjetnosti. pisci hrvatskog povijesnog područja u to su vrijeme djelovali unutar književnih krugova, podijeljenih pak na sjever i jug današnje Hrvatske. U tom kontekstu, Dubrovnik je ostao samostalan od političkih zbivanja na ostatku tadašnje Hrvatske, a to je omogućilo i nesmetan razvoj i procvat hrvatske i latinske književnosti.

Radom je prikazan rad dubrovačkog opata i humanističkog pisca Ludovika Crijevića Tuberonu. Uvodeći fiktivne govore, po uzoru na mnoge antičke povjesničare, ali i naslovljavajući svoje djelo pojmom „komentari“, Crijević Tuberon pokazao je umjetnost stvaranja ovakve vrste književnosti. Uvodeći ukupno 33 veća govora u jedanaest knjiga „Komentara o mojem vremenu“, autor je pokazao svu raznolikost i svestranost, kako historiografije, tako i govorništva. Svojim govorima uglavnom je razbijao pravocrtost radnje, varirao tehnike pripovijedanja, odnosno naracije i deskripcije, tako što je unosio cjelovite govore. Pri tome nije uvijek bilo važno da za govornika postavi neku važnu i poznatu povijesnu i političku ličnost. Tako se u plejadi govora nalaze govori neimenovanih sudionika: velikaša, poslanika, vođa, prijatelja, savjetnika, ali i još veći broj onih znanih: kraljeva, sultana, papa, vezira, vojnih zapovjednika, vođa seljaka i drugih. Govori su osim mnoštva govornika bili različito orijentirani i svojom vrstom. Tako se može čitati od vojnih, političkih, diplomatskih pa i do osobnih, nejavnih govora, odnosno razgovora. Osim govora, u nekoliko knjiga Tuberon je kao formu uveo i pisma, koja su također obogatila ovo povijesno djelo.

Kako bi se odgovorilo na uvodno pitanje, koja je svrha fiktivnih govora kod Ludovika Crijevića Tuberonu, ne može se pribjeći jednostavnom rješenju. Tuberon je govore uvodio povodeći se raznim motivima. Zasiurno je jedan od češćih bio pojačavanje dramskog efekta radnje, ali i unošenje epskih elemenata. Uz to, govori potiču suosjećanje čitatelja jer se iz njih može iščitavati psihološka karakterizacija, ali se mogu stvarati i nepopularni stavovi o pojedinim povijesnim narodima i osobama, kao što je npr. stav o tome da su Turci bili veoma hrabri, a kršćani odani porocima. Govori u kojima se donose opisi mjesta i događaja pridonose i oslikavanju povijesne situacije, ali doprinose i vjerodostojnosti podataka, za koju je Tuberon donekle htio da se učini čitatelju. Nadalje, autor je postupkom uvođenja fiktivnih govora

pokazao i svoju svestranost, umijeće variranja književne vrste i slijeđenje vrijednosti humanističkog vremena u kojem je historiografija bila veoma pomodna. Na koncu, svrha fiktivnih govora u Tuberonovu djelu jest i iznošenje njegovih stavova, mišljenja, moralnih kritika, političkih stavova, a sve s krajnjom svrhom poticanja čitatelja na dublje, kritičko razmišljanje.

Iako se orijentirao na pisanje komentara o suvremenim događajima, i to potaknut meceninim željama, autor je djelo obogatio i brojnim geografskim te etnografskim opisima i momentima, koji su djelu dali i potreban beletristički čar. Opisi koji djeluju kao digresije, razbijaju često monotoniju historiografskog pripovijedanja, ali nadasve ostavljaju prostora za dodatno oslikavanje i epizodičnost, koja djelu donosi jednu sasvim novu historijsku dimenziju. Crijević Tuberon pokazao je svoju erudiciju, kreativnost, poznavanje suvremenih događaja, minucioznost, sposobnost sinteze, analize, ali i kritičnosti, doduše često na neizravan način, kako bi se, možda, ogradio od onoga što je njegovu knjigu 1734. godine i dočekalo, svojevrsni stup srama u obliku stavljanja na *Popis zabranjenih knjiga*. Unatoč zabranama i kritikama, ovo djelo vrijedno je čitanja za svakog proučavatelja, bilo antičke, bilo suvremene književnosti, bilo one humanističke hrvatske, štoviše slavenske provenijencije, a nadasve latinske književnosti bez obzira na povijesne i geografske okvire.

LITERATURA I IZVORI

CONTE, Gian Biagio, *Latin Literature: A History*, JHU Press, Baltimore, 1999.

CRIJEVIĆ TUBERON, Ludovik, *Komentari o mojem vremenu*, prev. Vlado Rezar, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001.

ČVRLJAK, Krešimir, *Zlato i srebro hrvatskog renesansnog humanizma i latinizma*, vlastita naklada, Zagreb, 2010.

DITTMAN, Marion, „The Development of Historiography among the Romans“, *The Classical Journal* 30, br. 5 (1935): 287–296. Preuzeto s: https://www.jstor.org/stable/3290638#metadata_info_tab_contents (Datum pristupa: 15. 7. 2022.)

GORTAN, Veljko, VRATOVIĆ, Vladimir (ur.), *Hrvatski latinisti II*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.

GROSS, Mirjana, *Suvremena historiografija*, drugo izdanje, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001.

GROSS, Mirjana, *Suvremena historiografija*, Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA MATE UJEVIĆA (1941–1945), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Preuzeto s: <https://hemu.lzmk.hr/> (Datum pristupa: 13. 8. 2022.)

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/> (Datum pristupa: 13. 8. 2022.)

LEWIS, Charlton T., SHORT, Charles, *A Latin Dictionary*, The University Press, Oxford, 1958.

JOVANOVIĆ, Neven, „*Antiturcica iterata* – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu proturusknu književnost“, *Colloquia Maruliana*, XXV (2016), str. 101–148. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/file/232450> (Datum pristupa: 13. 8. 2022.)

MARDEŠIĆ, Ratimir. „Novovjekovna latinska književnost“, u: *Povijest svjetske književnosti 2* (ur. Vladimir Vratović), Mladost, Zagreb 1977., str. 405–479.

PETROVICH, Michael B., „Croatian Humanists and the Writing of History in the Fifteenth and Sixteenth Centuries“, *Slavic Review*, 37, 4 (1978), str. 624–639. Preuzeto s: <https://www.jstor.org/stable/2496129#metadatainfotabcontents> (Datum pristupa: 15. 7. 2022.)

PROLEKSIS ENCIKLOPEDIJA. Preuzeto s: <https://proleksis.lzmk.hr> (Datum pristupa: 18. 7. 2022.)

REZAR, Vladimir, „Dubrovački humanistički historiograf Ludovik Crijević Tuberon“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 37 (1999), str. 47–94. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/11809> (Datum pristupa: 28. 8. 2020.)

REZAR, Vladimir, „Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona“, u: *Komentari o mojem vremenu*, Crijević Tuberon, Ludovik, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001.; str. VII–LXXXVIII.

ŠKILJAN, Dubravko (ur.), *Leksikon antičkih autora, Latina et Graeca*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

TUBERO, Ludovicus, *Commentarii de temporibus suis*, versio electronica. Preuzeto s: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/navigate.pl?croala.160> (Datum pristupa: 25. 8. 2020.)

VRATOVIĆ, Vladimir, *Hrvatski latinizam i rimska književnost: studije, članci, ocjene*, 1. izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.

VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, Biakova, Zagreb, 2008.

IZVORI SLIKA

NASLOVNICA PRVOG CJELOVITOG IZDANJA IZ 1603. GODINE. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12725> (Datum pristupa 13. 8. 2022.)